

Het proces van Hoensbroek tegen Heerlen, 1469-1489

H. C. J. M. KREIJNS

In het boek van Van de Venne e.a. over de geschiedenis van Hoensbroek wordt melding gemaakt van een proces dat de inwoners van Hoensbroek tegen de schepenen van het dorp Heerlen voerden in de periode van circa 1469 tot 1480.¹ In de collectie van Van de Venne vinden we nadere bijzonderheden.²

De aanleiding om deze nu te publiceren is een artikel dat in 1996 verscheen in *Het Land van Herle* over de Valkenburgse ridderschap van 1619 tot 1626.³ Hierin wordt vermeld dat we eigenlijk nauwelijks weten wie vóór 1620 zitting hadden in de ridderschap van Valkenburg. En ook dat de geestelijkheid in 1559 pas enkele decennia vertegenwoordigd was in het Statencollege. Zoals hieronder zal blijken is de samenstelling van de Staten van Valkenburg in 1471 grotendeels bekend. En de proost van Meerssen maakte er deel van uit.

Het begin van het belastinggeschied

Wat was het geval? Heerlen had Hoensbroek door middel van een schatting laten bijdragen in de 'gift' – de gave was min of meer verplicht – aan Karel de Stoute bij gelegenheid van diens troonsbestijging na de dood van Philips de Goede op 15 juni 1467. Hoensbroek was het hier niet mee eens en ondernam gerechtelijke stappen tegen de naburige hoofdschepenenbank. Wanneer precies het proces begon is niet meer na te gaan. Het oudste stuk, over het verhoor van getuigen, is van begin 1471. Maar het proces was al begonnen na de oplegging van de schatting door Heerlen aan Hoensbroek. Na 1471 vond het proces jarenlang geen voortgang.⁴ Onder leiding van Claes Hoen, en later diens gelijknamige zoon jonker Claes Hoen, werd door Hoensbroek het proces voor de Raad van Brabant gevoerd. De Raad van Brabant te Brussel, raadkamer voor bestuur en rechtspraak, hoogste gerechtshof, en hof van beroep in Brabant, had Hoensbroek bevolen

te betalen, maar Claes Hoen mocht zijn actie tegen Heerlen vervolgen. Hetgeen gebeurde.

Uit de stukken blijkt dat Heerlen betoogde dat Hoensbroek oudtijds mee aan de bedden had betaald. Hoensbroek zou nog behoren onder de klokkenslag van Heerlen en maakte gebruik van Heerlens water dat naar Hoensbroek stroomde.⁵ Het ging hier trouwens niet over een reguliere bede, maar over de kosten van de zogeheten *Blijde Inkomst*.⁶

Hoensbroek ontkende dit. Sinds 1388, toen In ghen Broeck door hertogin Johanna uit Heerlen genomen werd en tot heerlijkheid was verheven onder Herman Hoen als heer, waren ze vrijgesteld van belastingen en andere lasten: *'Voer hertogen en hertoginnen yn voertijden van allen lasten vrij te setten, soe sij van over dye tachtig jaer daer van vrij geseten hebben'*. En wel vanwege de verplichting tot onderhoud van het kasteel en mogelijke krijgsveld. De schepenenbank Heerlen, die een kwart van het Land van Valkenburg uitmaakte, had Hoensbroek in meer dan tachtig jaar geen belasting laten betalen. Wijnandsrade en Vaesrade hadden ook niets

hoeven te betalen. Bovendien was door 'de ambtluyden, ritterscap ind scheffenen' van het Land van Valkenburg in een gewone landdag besloten dat in deze belasting alleen moesten betalen diegenen die ook hadden meebetaald in de schatting die benodigd was geweest voor het aflossen van het Land van Valkenburg uit het pandschap van de graaf van Meurs in 1439. En Hoensbroek had hierin niet meebetaald. De honderdvijftig goudgulden die Heerlen Hoensbroek aan de rentmeester Beissel had doen betalen was trouwens een derde deel geweest van de gehele 'belasting' die door Heerlen verschuldigd was. En dat terwijl Hoensbroek slechts een zesde deel van Heerlen uitmaakte. De klokkenslag van Heerlen was nooit genoten of gebruikt. Dat er 'wilt water' uit Heerlen dalwaarts over de heerlijkheid Hoensbroek stroomde betekende niets. Hoensbroek had eigen water genoeg. Hoensbroek was ook gerechtigd op de heide en Heerlen mocht geen 'beestenbeslag' nemen.⁷ Het was zelfs verboden bier uit Hoensbroek te verkopen in het Land van Valkenburg. Hieruit bleek dat Hoensbroek niet onder Heerlen hoorde.

Als getuigen voor Nicolaas Hoen in zijn proces tegen de schepenen van Heerlen op 13

Wapen van Nicolaas Hoen.

februari 1471 'actores in Valckenborch' traden op: de proost van Meerssen; de ridders en mannen van leenheer *Derick van Pallant*, heer *Jan Maschereel* [van Wijnandsrade], *Arnt van Goire*, *Hoën van Cartils*, *Arnt van Geleene*, *Jan van Schalouyn*, *Frederick van Schaesberg*, *Lenart van den Edelenbempt*, *Bertram van Ynstenrade*, *Deutz van Bensenraede*, *Jan van Ubach*, *Peter Pryck*. Verder *Ingel Boenen*, schepenen van Klimmen; *Lambrecht op gen Strate*, schepenen van Meerssen; *Willem Mullen*, schepenen van Beek. Zij vormden in 1471 het Statencollege van het Land van Valkenburg. Mogelijk behoorden nog enkele anderen, die niet verhoord werden, tot de Staten. Claes Hoen zal er zelf ook deel van hebben uitgemaakt.

Verder werden op 23 januari 1471 door *Lambertus van Ee* en *J. Durtant* een aantal inwoners van het Land van Valkenburg gehoord.⁸

De voortzetting

Het proces werd in 1478 vervolgd. Op verzoek van Claes Hoen en de zijnen werd op 10 mei van dat jaar door de Raad van Brabant een dagvaarding aan de schepenen van Heerlen gezonden. Op 22 mei 1478 werd Heerlen door de Raad van Brabant via de deurwaarder of *sergeant d'armes* aangezegd geen belasting meer van Hoensbroek te vorderen. Deze zaak moest zonder zwaar en kostbaar proces beëindigd worden.

Op 15 juni 1478 werd een volmacht aan *Marcus van Laer* [?] getekend door jonker Claes Hoen heer *tzo den Broek*, als erfgenaam en enige zoon van jonker Claes zijn vader, en door de schepenen en inwoners van Hoensbroek, om het proces dat wijlen Claes Hoen voor hem zelf en voor de inwoners van Hoensbroek begonnen was, voort te zetten.⁹

Door de Raad van Brabant werd besloten getuigen te horen over de volgende zaken: of volgens de instructie der beden de goederen die vrijgesteld waren dit ook moesten blijven. Dit moest aan de ridderschap en hoofd-

heer stamden. En ook niet dat de penningen in kwestie alleen betaald hoefden te worden door diegenen die vroeger de gelden hadden opgebracht om de Meurse pandschap af te lossen. De ridderschap kon in deze ook niets voorstellen zonder tussenkomst van de prins en daarvan was niets gebleken. De hoofdbank van Heerlen had de schatting aan de onderbanken Brunssum en Oirsbeek bekend gemaakt, ook aan Hoensbroek. En zij hadden betaald aan de rentmeester Jan Beissel.

Claes Hoen betoogde daarop dat de vrijheerlijkheid Hoensbroek Brabants leen was en hij baanderheer was van en tot Hoensbroek. Hij legde getuigenissen van de schepen van de banken Meerssen, Beek en Klimmen over.¹² De getuigen Jan van Colmont, schout te Heerlen, en de schepenen van Brunssum en Oirsbeek mochten niet getuigen daar het hun eigen zaak betrof.¹³ Brunssum en Oirsbeek hadden als onderbanken steeds bijgedragen in de lasten die door de hoofdbank Heerlen waren opgelegd. Bovendien waren zij tezamen en niet afzonderlijk verhoord. Schout Jan van Colmont werd bovendien verdacht van overspel en was daarom als getuige niet betrouwbaar. De getuigenis van Jan Beissel werd afgewezen omdat hij omgekocht zou zijn.

Heerlen had als getuigen opgeroepen *Frederich van Schaetsbergh, Lenart van den Edelbende, Bertholomeus (van Imstenrade), Boutz van Bessenraide, Jan van Strijthagen, Jan en Henric Ubach* gebroeders, *Coenraet*

Pryck en *Peter* zijn zoon, *Willem van der Straeten* en *Jan van Colmont* als ridderschap van het Land van Valkenburg en die tezamen doen ondervragen. Hun getuigenis was van geen waarde want het was in strijd met de rechtsorde geschied en zij representeerden niet de gehele ridderschap van het Land van Valkenburg. Al mocht het zo zijn dat enigen van hen '*van den schilde geboren ende kommen zijn*'. Immers zij woonden tijdens de getuigenis in de bank Heerlen en betaalden mee aan de belasting waarover het geschil ging. Zo ook met de verklaringen van inwoners van Heerlen.¹⁴

De Raad van Brabant wees 19 maart 1480 vonnis in het voordeel van Hoensbroek. Heerlen moest het door de heerlijkheid Hoensbroek aan Jan Beissel, rentmeester van het Land van Valkenburg, betaalde bedrag vergoeden en mocht in het vervolg noch van Claes Hoen noch van diens onderdanen belasting vorderen.

In dit proces worden de leden van de ridderschap dus regelmatig met name genoemd. Wellicht zijn er meerdere processen waaruit de samenstelling van de ridderschap van het Land van Valkenburg valt af te leiden.

* In deze bijdrage is gebruik gemaakt van de transcripties van de gerechtelijke stukken zoals die door J.M. VAN DE VENNE zijn gemaakt [zie noot 1 en 2]. Er komen vele persoonsnamen in voor waarvan geen vaste vorm bekend is. We hebben al die persoonsnamen hier cursief gezet.

Noten:

1. J.M. VAN DE VENNE, J.TH. DE WIN en P.A.H.M. PETERS, *Geschiedenis van Hoensbroek* [Hoensbroek 1967], 61, 62 en 224.
2. RAL, Plaatsingslijst collectie van de Venne, nr. 73. Hierin de transcripties door Van de Venne van stukken uit het archief van de familie Von und zu Hoensbroeck in kasteel Haag bij Geldern [D], inv.nrs. 2414-2416. Voorzover mij bekend werden ze nog nergens gepubliceerd.

3. H.J.S.M. BROERS, 'De Valkenburgse ridderschap van 1619 tot 1626', in: *LvH* 46 [1996], 116.

4. Ongetwijfeld heeft dit te maken met de centralisatiepolitiek van hertog Karel de Stoute, die de rechtsmacht van de Raad van Brabant schorste en in 1473 het Parlement van Mechelen als centraal hof van beroep voor de Nederlanden liet instellen. Als onderdeel van deze nieuwe rechterlijke organisatie werd in Maastricht een subalterne Raadkamer opgericht, met

als ressort het hertogdom Limburg, de landen van Overmaas, het prins-bisdom Luik, het graafschap Loon en de stad Maastricht. Als raadsheren functioneerden onder andere Jan van Eijnatten en Jan Beissel, onder andere rentmeester van het land van Valkenburg, die wij in deze bijdrage nog zullen tegenkomen. Deze bij de bevolking impopulaire Raadkamer werd na de dood van Karel de Stoute in 1477, samen met onder andere het Parlement van Mechelen, bij het 'Groot Privilege' van 11 december 1477 afgeschafte en de rechtsmacht van de Raad van Brabant te Brussel hersteld. Vergelijk ook K.J.Th. Janssen de Limpens, 'Bijzondere Oppergerechten voor het Hertogdom Limburg en de Landen van Overmaze', in: *Msg* 80 [1961] 65-82.

5. Het recht van klokkenslag behelsde het recht om met een klok in de [parochie]kerk de weerbare mannen binnen het rechtsgebied op te roepen, om te assisteren in geval van bijvoorbeeld brand, misdaad, natuurramp of oorlogsdreiging.

6. De *Blijde Inkomst(e)* was de naam voor het festijn rond de troonsbestijging en de feestelijke rondreis van een nieuwe landsheer. Ook werd met deze benaming verwezen naar het belangrijke landcharter dat Johanna van Brabant en Wenceslas van Luxemburg in januari 1356 aan het hertogdom Brabant verleenden. Hierin werden een aantal belangrijke waarborgen voor de onderdanen vastgelegd, zoals een controle op de hertogelijke macht door de standen en inspraak inzake bestuur, rechtspraak en financiën. Bij elke troonsbestijging werd het charter, de Blijde Inkomste geheten, door de nieuwe hertog bezworen, en wel tot 1792.

De traditionele schenkingen van grote sommen gelds aan de landsheer bij gelegenheid van bijvoorbeeld diens huwelijk of troonsbestijging [Blijde Inkomst] evolueerde in de loop van de dertiende en veertiende eeuw van een gunst naar een recht in de vorm van een vaste, buitengewone belasting.

7. Met 'beestenbeslag' wordt bedoeld het recht van het schutten [in hokken vastzetten] van loslopend vee, ten einde de eigenaar, zo die zich meldt, te beboeten en eventuele schade te verhalen. Dit schutten gebeurde door schutboden of veldboden. In dit geval betreft het beestenbeslag waarschijnlijk het vee [van inwoners van Hoensbroek] dat op gemeenschappelijke grond van een andere plaats [de heide van Heerlen] werd gebracht.

8. De op 23 januari 1471 verhoorde inwoners van het Land van Valkenburg waren: *Lenart van de Schuren,*

Gerard Knuyst, Herman Boessche, Jan Gruwell, Peter Offerman, Reyner Mekel; Jan Vaels, Simon Vrancken, Jan van Meerem, Lenard Prince, Claes Thuys, Jan van Colmont, Arnt van Goire, Peter Dries, Gerart Seggeroede [Sepperoide] Thijs Fleerts moleneer, Thijs Beckers.

9. Ondertekening op 15 juni 1478 door de schepenen van Hoensbroek, te weten: *Henrich Cremer, Reiner Commant, Willem in de Biessen, Lissen op te Strote, Doeme Tant en Aert Muysberchs.* En door inwoners van Hoensbroek voor hen zelf en voor de andere inwoners: *Claes Heillinck, Wilhelm Greve, Loynijs Peydelers, Reyner Capuyn, Wilhelm Balken en Reyner Leonartz.*

10. De door Heerlen gewraakte inwoners van Hoensbroek: *Lenaerd van der Schuyren, Geeryt Knayst, Herman Bosch, Jan Gruwel, Peter Offerman, Reyner Nakel, Jan Voets, Symon Vrancken, Jan van Merhem en Leenaert Prins.*

11. De 'baanrots' of baanderheer was de drager van een banier van de vorst of de legeraanvoerder die diens banier voerde. Volgens J. Verdams *Middelnederlandsch handwoordenboek*: De baanderheer was een edelman die het recht had *baniere te binden*, onder een eigen banier of vierkante vaan welgeboren mannen ten strijde te voeren. In een stuk van 1661 bijvoorbeeld beval de Raad van Brabant Adriaan, baanderheer van en tot Hoensbroek, een leggerboek over te leggen. In de Middeleeuwen kenden deze baanderheren nog bepaalde voorrechten, later niet meer.

12. De door Hoensbroek opgeroepen getuigen waren: *Thijs Boissche, Gerart Hesperen, Jan Smets, Johannes Diericx, Arnt van Berchem en Herman van Overbunde*, schepenen van Meerssen; *Jan Zijen, Peter Mutsennich, Johannes Notermans, Gherarts Notermans, Willem Bossche en Peter Simons*, schepenen van Beek; *Jan van Waelhem, Jan van Evelmont, Jan van Woestenrade en Jan Spee*, schepenen van Klimmen.

13. De door Hoensbroek gewraakte getuigen: *This Mets van Jabeek, Peter Krekels, Reyner Bock, Goert der Smyt en Peter van den Wijer*, schepenen van Brunsum; *Jan Crekel int Roit, Gerart Balen, Wilken Staes, Jan Meyngeler, Peter des Heren, Thijs Houtbecker van Bingenroide en Jan Hartman*, schepenen van Oirsbeek.

14. De door Hoensbroek gewraakte inwoners van Heerlen: *Jan van Dorrenbach, Hubrechts Scillincs*, burgemeesters van Heerlen, *Claes Coenen, Jans Kynnewegge, Willem Wrabbe en Learts Maercick [?]* en *Jan van Coelmonte.*

De pastoors van de St. Johannes de Doper-parochie van Eygelshoven, 1507-1995

W. NOLTEN EN L. AUGUSTUS

Ruim honderd jaar geleden werden voor de eerste keer mededelingen gedaan inzake de vroegere pastoors van Eygelshoven.¹

In 1931 volgde een tweede publicatie, helaas zonder exacte bronnenopgave.² En in 1981, een halve eeuw later, de derde vermelding, die grotendeels op beide voorgaande terug-greep.³

Inmiddels zijn er echter nieuwe bronnen gevonden, waaruit blijkt dat er meer pastoors geweest zijn dan tot nu werd aangenomen. Met name in het archief van de heren van Ter Heiden dat deel uitmaakt van het archief der 'Herrschaft Paffendorf' en bewaard wordt in het Hauptstaatsarchiv te Düsseldorf, zijn veel informatieve stukken bewaard gebleven.⁴

Het dorp Eygelshoven maakte destijds deel uit van de Gulikse onderheerlijkheid Ter Heiden en de heer van Ter Heiden had het collatierecht over de kerk, dat wil zeggen dat hij een pastoor kon voordragen die door de kerkelijke overheid werd aangesteld. Kerkelijk behoorde Eygelshoven tot het bisdom Luik; dit was opgedeeld in een aantal aartsdiakenaten, die weer onderverdeeld waren in landdekenaten. De parochie Eygelshoven vormde met de parochie Kerkrade de noord-oostelijke punt van het landdekenaat Maastricht [*concilium Trajectense*], dat onder het aartsdiakenaat Haspengouw viel.⁵ De parochie Eygelshoven was in de Middeleeuwen heel wat groter dan nu. In het noorden omvatte ze ook de plaatsen Ubach over Worms,

Marienberg en Scherpenseel, in het oosten reikte ze tot aan het riviertje de Worm [de grens met het aartsbisdom Keulen] en in het westen strekte ze zich uit tot aan het gebied van de hoofdschepenbank Heerlen, dat wil zeggen tot aan Nieuwenhagen.

Filiaalkerk Marienberg

Voor het noordelijkste gedeelte, dat rechtstreeks onder het hertogdom Gulik viel, werd in de tweede helft van de vijftiende eeuw een kapel gebouwd te Marienberg, waar de pastoor van Eygelshoven voor de diensten moest zorgen. In 1510 werd de kapel zelfs tot een zelfstandige kerk verheven met het recht om te dopen.⁶ Het westelijke gedeelte van de heerlijkheid Rimburch viel ook onder de nieuwe parochie. De kerk van Marienberg bleef echter een succursale ofwel filiaalkerk van Eygelshoven en de pastoor van de moederkerk had de plicht een priester te zoeken voor het bedienen van de kerk te Marienberg. Was die persoon geschikt dan droeg hij deze voor aan de heer van Ter Heiden, die als collator van de moederkerk ook het collatierecht claimde voor de dochterkerk.

In het midden van de zeventiende eeuw trok de hertog van Gulik dit recht van voordracht aan zich, waarop de heer van Ter Heiden met protestbrieven reageerde en bewijsstukken van zijn recht produceerde. Deze stukken bevatten ook heel wat gegevens voor de parochie Eygelshoven. Het eerste

Het Johannes de Doper-kerkje te Eygelshoven, karakteristiek gelegen op een versterkte heuvel. Het gebouw is een grotendeels uit baksteen opgetrokken gotisch hallekerkje uit de zestiende eeuw, aangebouwd tegen een weerbare toren uit de elfde eeuw, bestaande uit zandsteen in breuksteenverband.

Foto: S. Born

bewijsstuk dateert van juli 1652. Kort tevoren is de filiaalkerk kennelijk uit onvrede met de zorg vanuit Eygelshoven overgeheveld naar het aangrenzende landdekenaat Susteren, dat tot het grote aartsdiakenaat Kempenland behoorde. Sindsdien droeg de Gulikse hertog, tot wiens territorium Marienberg behoorde, een pastoor voor. Die ontving van de landdeken van Susteren zijn aanstelling, zoals uit het visitatieverslag van 6 juli 1652 blijkt.⁷

Later probeerde ook Maria van Nesselrode, die als weduwe de onderheerlijkheid Ter Heiden van 1663 tot 1674 bestuurdde, nog eens het collatierecht terug te krijgen en zond een verzoekschrift met negen bewijsstukken naar Düsseldorf, maar zonder succes. Behalve uit deze stukken zijn ook uit andere bronnen nog namen van Eygelshovense pastoors

bekend geworden. Wij zullen proberen de parochieherders in de juiste volgorde te plaatsen en waar mogelijk de personen van nadere informatie te voorzien.

De tot nu toe bekende pastoors:

Losse jaartallen geven aan wanneer de betrokkene vermeld wordt, terwijl de tussen haakjes geplaatste jaren aangeven hoelang een pastoor in functie is geweest.

1. GERARD VAS, 1507

Deze pastoor is de vroegste, bij naam bekende pastoor. Zijn naam is gegrift in de steen boven de zuidelijke ingang van het koor van het oude kerkje van Johannes de Doper te Eygelshoven. Deze latei dateert van 25 juni 1507 en fungeert waarschijnlijk als

'eerste steen' van de bouw van het nieuwe gotische koor. Gerard Vas zou dan 'bouw-pastoor' zijn geweest.⁸ Het nieuwe koor en het hoofdaltaar werden op 26 juni 1513 ingewijd door Franciscus Chaillet, bisschop van Chalcedon en wijbisschop van Luik, met Johannes de Doper als patroonheilige.⁹

2. [JOHAN VAN NEYSSSEN]

3. GERARD VAN LOENEN. 1510, 1525, 1533

Volgens een verklaring uit 1652 van de bejaarde Eygelshovense koster was de opvolger van pastoor Vas Johannes van Neyssen. Dat wist hij van zijn vader die zestig jaar koster was geweest. En Van Neyssen had het recht om het doopsel toe te dienen aan de kerk van Marienberg gegeven. Daarvoor moest Marienberg ieder jaar op dinsdag na Pasen de nieuw gewijde H. Olie afhalen in de moederkerk te Eygelshoven.¹⁰ Het afstaan van het recht om te dopen betekent dat de kerk van Marienberg tot een parochiekerk werd verheven. Dat gebeurde in het jaar 1510, zoals in de inleiding is uiteengezet. En volgens de visitatie die in opdracht van de hertog van Gulik in 1533 in de parochie Marienberg werd uitgevoerd, was de pastoor die de afscheiding had goedgekeurd toen nog steeds pastoor van de moederkerk.¹¹ Dat zou dus Johannes van Neyssen geweest moeten zijn. Een eigentijdse bron noemt echter in het jaar 1525 *her Gerart van Loenen* als pastoor van Eygelshoven. Voor het leenhof van 's-Hertogenrade draagt Johan Mynten hem op zaterdag na Maria Onbevleete Ontvangenis [9 december] enige percelen land over.¹² De verklaring van koster Antoon Vaessen, die meer dan honderd jaar na dato werd afgelegd, lijkt niet betrouwbaar. Vermoedelijk was Gerard van Loenen de opvolger van pastoor Vas en valt Van Neyssen weg.

4. BERNARD [VAN] THORN. 1544, 1546

Deze pastoor verschijnt met andere inwoners bij het afleggen van een verklaring over de plaats van de nieuwe molen op het Broek.¹³

Elders wordt hij op 8 april 1546 *Bernardt von Thor pastor zu Eygelshoven* genoemd.¹⁴ Er komt ook een *Gerard van Thorn* voor in een akte van 20 december 1544, tezamen met kerkmeester *Mathias Fuilenberg*.¹⁵ Deze Gerard is zeer waarschijnlijk identiek aan voornoemde Bernard.

5. GERARD VAN DÜREN. 1554/1555

Volgens een notitie in het register van het landdekenaat Maastricht was deze geestelijke in het jaar 1554/1555 rector van de kerk te Eygelshoven met de verplichting dagelijks een mis te lezen.¹⁶

6. GODFRIED VAN TORNE. TOT 1558

In het jaar 1558 kwam het pastoraat van Eygelshoven vrij, doordat Godfried van

Zij-ingang van Johannes de Doper te Eygelshoven, met zandstenen omlijsting.

Foto: H. Dortants

Torne er op 60-jarige leeftijd afstand van deed.¹⁷

7. HERMAN VAN LAER. 1558, 1559

Deze geestelijke werd in 1558 de opvolger van Van Torne, maar spoedig werd hij door ziekte gevelde, waardoor hij zijn taak als zielzorger niet naar behoren kon vervullen en afzag van de pastoorplaats.¹⁸

8. JOHAN ISSHEMIUS. VANAF 1559

Op 1 juni 1559 werd hij door de heer van Ter Heiden voorgedragen aan de aartsdiaken van de Haspengouw als opvolger van Herman van Laer, met het verzoek hem tot pastoor van Eygelshoven aan te stellen.¹⁹

9. NICOLAAS SCHEEREN. 1597, † 1602/1603

Hij moest voor de Raad van Brabant een proces voeren tegen schout en schepenen van de bank Ubach, om het recht te handhaven dat de tienden onder Ubach vrijgesteld waren van belasting. Een vrijstelling die door Filips II op 24 december 1587 was verleend.²⁰ Scheeren komt ook voor in een akte uit het jaar 1597. Hij was toen in een proces verwickeld tegen Joost van Bronkhorst tot Gronsveld en Agnes van Bijlandt, douairière van Rimborg, over de tienden van Rimborg. Nicolaas Scheeren, *preister ende pastoir tho Eygelshoven*, trof een minnelijke schikking te Maastricht op 20 oktober 1597.²¹ Scheeren wordt in de collatiebrief van zijn opvolger, gedateerd 12 juli 1603, als overleden vermeld.

10. PETER LINDANUS, GENAAMD HANNOET [1603-1613/1614]

Door de heer van Ter Heiden werd Petrus Hannoet, zoals hij dan genoemd wordt, op 12 juli 1603 voorgedragen als pastoor aan de aartsdiaken van de Haspengouw.²² In 1605 doet Peter Hannoet, ten gunste van de inwoners van de bank Ubach afstand van zijn recht op de tienden van rapen, raapzaad en vlas, op voorwaarde dat de overige tienden hem vrij van belasting geleverd zouden

worden.²³ In 1610 wordt hij in de be-noemingsakte van de kapelaan/pastoor van Marienberg aangeduid als Peter Lindanus. Zo wordt hij ook genoemd in het officiële visitatieverslag van 28 augustus 1613.²⁴ Dat is ook de naam die zijn opvolger gebruikt.

11. DIONYS CLINGEN [1614 - ± 1654]

Op 13 maart 1614 werd *Dionisius Clinger*, na een examen te hebben afgelegd voor de Luikse onderzoekscommissie, toegelaten tot het pastoorambt van Eygelshoven. Hij was toen vijf jaar priester en pastoor te Breust-Eysden.²⁵ Hij was een oom van Martinus Clingen, die op 29 juni 1628 te Heerlen werd gedoopt en overleed op 21 maart 1693 als abt van de benedictijner abdij Brauweiler.²⁶ Tijdens zijn pastoraat weigerden die van Marienberg rond het jaar 1636 de H. Olie in de paasweek af te halen in de moederkerk te Eygelshoven, zij haalden de olie voortaan in Sittard, in het landdekenaat Susteren.²⁷ Clingen wordt in diverse jaren vermeld als pastoor, onder andere in 1652. Volgens zijn eigen zeggen is hij dan ongeveer 80 jaar oud en bijna 39 jaar pastoor te Eygelshoven.²⁸ In 1644 trad hij te Heerlen op als voogd van de erfgenamen van de kinderen van wijlen Willem Clingen, gehuwd met Anna Stallenberg.²⁹ Het jaar van zijn overlijden is niet bekend.

12. ANTOON SCHILLINGS. 1655 - 1664

Volgens de aartsdiakenale visitatie van 1658 was hij in 1655 aangesteld als pastoor van Eygelshoven.³⁰ Vermoedelijk is hij degene die van 1636 tot 1645 slotkapelaan was te Hoensbroek. In 1645 geraakte hij daar in conflict met de kasteelheer Adriaan van Hoensbroek. Uiteindelijk moest Schillings de helft van de proceskosten betalen en werd niet meer in zijn functie hersteld.³¹ Volgens het huwelijksregister van Klimmen zegende Schillings op 20 oktober 1657 een huwelijk in te Eygelshoven. In de jaren 1663/1664 heeft Schillings een proces gevoerd tegen de pastoor van Ubach, zoals blijkt uit een onkostennota van

procureur Nicolaas Everstraeten.³² Niet bekend is wanneer Schillings overleed.

13. JOHAN HENDRIK WILL, 1665, 1673

J.H. Will werd rond 1635 geboren als zoon van Johann Will en Johanna Voerst. Zijn vader was in 1629 'Gerichtsschreiber'.³³ Tijdens zijn pastoraat werd in 1665 de klok hergoten door P. Michelin. Het inschrift luidt: IN HONOREM SANCTI IOANNES [sic] BAPTISTAE PATRONI PAROCHIE IN EIGELSHOVEN SUB PASTOR [sic] JOHANNE HENRICO WILL, ANNO DNI 1665 REFUSA. P. MICHELIN ME FECIT.³⁴ In 1673 wordt hij vermeld in verband met een proces tegen de pastoor van Ubach, Leonard Vaessen. Hij is dan 38 jaar oud.³⁵ Wanneer hij is overleden, of uit Eigelshoven vertrokken, is niet bekend.

14. PETER BEYE [1680-1718]

Gedoopt als zoon van Petrus [de] Beye en Gertrud Plum in het Duitse Ubach op 2 juli 1652. Zijn doopgetuigen waren Karel Wolff en Margaretha Mannens. Hij werd op 1 juni 1679 te Keulen tot priester gewijd. Hij had tevoren het *Benefizium Segen an Maria Ablas* te Keulen ontvangen, nadat Elias Segers ervan had afgezien. Op 24 april 1682 wordt Beye in de protocollen van het aartsbisdom Keulen als pastoor in Eigelshoven vermeld.³⁶ Vermoedelijk was hij een neef van Peter Melchioris van der Steghe, abt van Rolduc, zoals Packenius veronderstelt: *Der Nefte ... der als Novice in Rolduc aufgenommen war, aber auf Drängen der Kanoniker die Abtei verlassen musste und Weltpriester wurde.*³⁷ In de kerkvisitaties van 28 september 1699 en van 19 juli 1712 is Peter Beye vermeld als pastoor.³⁸ Zijn naam en sprekend wapen [een bijenkorf met eromheen zwermdende bijen] en het jaartal 1708 stonden op een raampje in de toren, dat na het ontruimen van het oude kerkje werd verbrijzeld.³⁹ Bij het begin van zijn pastoraat legde hij een nieuw overlijdens- en huwelijksregister aan, het eerste begint met een optekening van 8 oktober 1681, het tweede met een inschrij-

Vijftiende-eeuws houten borstbeeld van St. Jan de Doper, met reliekhouder. Het origineel bevindt zich in de nieuwe parochiekerk van Eigelshoven. In een nis boven de dichtgemetselde ingang van de zuidelijke zijbeuk van de oude dorpskerk staat een kopie van het borstbeeld.

Foto: Rijksdienst Monumentenzorg

ving van 31 januari 1682. In het begin van de 18de eeuw werd er voor de inwoners van Ubach over Worms te Waubach een kapel gebouwd met toestemming van de bisschop van Luik [1 januari 1706]; de rector kreeg echter niet het recht om te dopen en mocht zonder toestemming van de pastoor van Eigelshoven geen pastorale functies uitoefenen. Op 8 januari 1708 werd de kapel door abt Bock van Rolduc ingewijd.⁴⁰ Pastoor Beye verkreeg op 30 oktober 1718 van het Luikse bisdom de goedkeuring om een broederschap van het H. Sacrament op te richten.⁴¹ Maar op 18 november van dat jaar is hij overleden, na 39 jaar pastoor te zijn geweest, zoals in het overlijdensregister is aangetekend. Op de resten van zijn grafsteen stond echter *pastoratus* 38.⁴²

15. CHRISTIAAN SCHMEUL [1719-1730]

De 'Unterherrschaft' Ter Heiden was in 1717 in handen van twee heren gekomen, die ieder ook de helft van het collatierecht deelden. Beiden droegen Christiaan Schmeul[1] voor als pastoor van Egelshoven; de ene collatiebrief is gedagtekend 23 december 1718, de ander 31 januari 1719.⁴³ In het huwelijksregister van de St. Lambertusparochie te Kerkrade wordt Schmeul van 9 mei 1719 tot en met 16 oktober 1729 vaker vermeld als de pastoor van Egelshoven die *litterae dimissoriales* had verleend.⁴⁴ Waarschijnlijk is hij identiek met Christiaan Schmeul, die op 24 april 1686 te Bergstein [D] werd gedoopt als zoon van Johan Werner en van Cordula Beck. Hij werd tot subdiaken gewijd op 21 september 1709 en tot priester op 14 juni 1710. Op 2 april 1710 en 27 juni 1716 wordt hij vermeld als hulp priester te Konzen bij Monschau.⁴⁵ Volgens het overlijdensregister overleed hij op 2 april 1730 te Egelshoven op 44-jarige leeftijd, na een pastoraatschap van 12 jaar.

16. JOHAN DAUTZENBERG [1730-1753]

Hij is een half jaar na de dood van zijn voorganger aangesteld als pastoor. Op 2 oktober functioneerde een zekere Brewer nog als deservitor.⁴⁶ Dautzenbergs eerste notitie in het overlijdensregister dateert van 22 oktober 1730. Hij werd op 2 april 1705 te Schaesberg gedoopt als zoon van Hendrik Dautzenberg en van Maria Dautzenberg; hij was een kleinzoon van Goswin Dautzenberg, gehuwd met Johanna Jongen, en van Peter Dautzenberg, gehuwd met Maria Moenen. Dezen waren wel naamgenoten maar geen naaste familie.⁴⁷ Pastoor Dautzenberg beleefde op 8 juni 1736 een inbraak in de kerk, die later aan de "bokkerijders" werd toegeschreven. Ontvreemd werden drie alben, twee rochetten, het doek van de communiebank, een zilveren kelk met pateen en zilveren lepeltjes. Ook werd een offerblok gelicht.⁴⁸ Dautzenberg maakte vanaf 1731 ieder jaar een lijst van de jongens en meisjes

die toegelaten werden tot de Eerste Communie. Zoals in het overlijdensregister is aangekend, stierf hij reeds op 31 augustus 1753.

17. QUIRIN CHORUS [1753-1791]

Geboren te Aken en op 6 februari 1715 gedoopt in de Sankt Foillan, als vierde kind van Quirin Peter Chorus en Johanna Adelheid Schreiber. Zijn grootouders waren Quirin Chorus, naaldenfabrikant te Aken-Schönforst, en Margaretha Pannacker.⁴⁹ Zijn eerste notitie in het doopregister als pastoor van Egelshoven dateert van 7 juli en de eerste in het overlijdensregister van 8 juli 1754. Op 16 juni 1760 kreeg hij de goedkeuring van de bisschop van Luik voor het oprichten van een Sint Hubertus-broederschap. Sinds 1770 was aan de parochie als *presbyter curatus* verbonden J.H.X. van Hoeselt, geboren 13 mei 1745 te Aken, priester gewijd te Keulen 23 september 1769. Hij bleef in Egelshoven tot 1795, vijfentwintig jaar lang.⁵⁰ Hij was de rechterhand van pastoor Chorus, trad op als getuige bij het opstellen van akten en maakte er officiële kopieën van.⁵¹ Niettemin plaatste de pastoor een advertentie in de 'Kaiserlicher Freier Reichsstadt Aachen Zeitung' voor een assistent: *Pastor Chorus in dem zu Gülüchischen Unterherrschaft Heyden gehörigen Dorfe Egelshoven sucht einen zu Lüttich approbirten Geistlichen, so fähig ist ihn in allen Pastorats-Diensten zu assistiren; er verspricht einem solchen ein ansehnliches Salarium und nebst diesen sehr vortheilhafte Conditionen.*⁵² Hij had kennelijk succes; in de kerkelijke registers komen als kapelaan of vice-pastor voor J.W. Gossens [1781, 1784], de karmeliet Leonard Jurissen [1790 en 1791] en de augustijner eremiet F.H. Aldenhoven [1791 en 1792]. Pastoor Chorus maakte zijn laatste aantekening in het overlijdensregister op 27 juni 1791; hij is kennelijk ziek geworden en overleed te Aken. Daar werd hij op 4 september 1791 bijgezet in de grafkelder van de St.Foillan [graf 398].⁵³ Het land dat hij in en rond Egelshoven had verworven [ruim 22

Het bidprentje van T.J. Kremer, pastoor van Eygelshoven van 1811 tot aan zijn dood in 1822.

ha) werd op 12 april 1793 in zeven loten verdeeld en toegewezen aan zes erfgenamen en aan het *beneficium* te Eygelshoven, dus bestemd voor het onderhoud van een kapelaan.⁵⁴

18. ARNOLD F. A. COOMANS [1792-1811]

Hij werd geboren op 13 september 1758 te Aken als zoon van Bernard Hendrik Coomans en Anna Maria Theodora Meuser. Op 20 december 1782 werd hij te Keulen priester gewijd.⁵⁵ Coomans' vader was voogd van de 'Unterherrschaft' Ter Heiden. In oktober 1789 nam Coomans broer Jozef Willem Antoon die functie over. De heer van Ter Heiden, Sigismund von Bongart, was de familie welgezind geweest; hij had Arnold de pastoorsplaats van Eygelshoven beloofd, wanneer die vrijkwam. Maar de baron overleed reeds op 3 augustus 1783 te Wijnandsrade, toen zijn opvolger pas tien jaar oud was. In de loop van 1789 dacht pastoor Chorus erover te bedanken voor de functie

en ze over te doen aan Arnold Coomans. De beheerders van het familiegoed gaven hun goedkeuring, maar de twee geestelijken konden het niet eens worden, Chorus verlangde een te hoge prijs. Rond de jaarwisseling van 1790/1791 deed J. van Hoselt bij de weduwe van baron Sigismund, gravin Maria van Lerode, een poging om het pastoraat toegewezen te krijgen. Deze legde de zaak aan haar voogd te Ter Heiden, Jozef Coomans, voor, die uiteraard de kandidatuur van zijn broer verdedigde.⁵⁶

Na het overlijden van Chorus is Arnold Coomans tenslotte ook voorgedragen en benoemd. Op 2 juli 1792 wordt zijn naam voor het eerst bij een notitie in het doop-alsook in het overlijdensregister vermeld. Zijn pastoraat valt grotendeels binnen de tijd van het Franse bestuur. Wanneer in oktober 1797 van de geestelijkheid een eed van haat tegen het koningschap en trouw aan de Franse republiek wordt geëist, leggen de meeste geestelijken in het kanton 's-Hertogenrade de eed af, maar Coomans weigert. De twee hulp priesters zijn dan naar elders vertrokken. Dat betekende dat in de parochiekerk van Eygelshoven geen diensten gehouden mochten worden en geen sacramenten toegediend. De parochianen moesten elders hun heil zoeken; ze lieten hun kinderen dopen in Marienberg dat buiten het Franse departement Nedermaas was gelegen. Ingevolge een decreet van 4 november 1798 moest A. Coomans over de grens worden gebracht.⁵⁷ Door het concordaat van Napoleon met de paus in 1802 werden de kerkelijke zaken nieuw geregeld, maar Napoleon eiste niettemin een eed van trouw aan het Franse bestuur. Coomans ondertekende evenals de andere pastoors in het kanton 's-Hertogenrade deze eed wel, in november 1803.

Bij de nieuwe opzet van de parochies, die zouden samenvallen met de bestuurlijke eenheden, werd Ubach over Worms [aanvankelijk nog Waubach genoemd] volledig van Eygelshoven afgescheiden en tot eigen paro-

chie gemaakt. Het territorium omvatte Waubach, Groenstraat, een stukje van Scherpenseel en van Nieuwenhagen.⁵⁸

Arnold Coomans overleed op 2 juli 1811 te Eygelshoven, in de leeftijd van 52 jaar.^[59] Zijn laatste inschrijving in het doopregister dateert van 29 april 1811. Van mei 1811 tot 5 december 1811 wordt het register bijgehouden door J.P. Nüchelmann als deservitor [waarnemend pastoor].

19. TILMAN JOZEF KREMER [1811-1822]

Hij werd op 22 februari 1769 te Keulen gedoopt als zoon van de echtelieden Johan August Kremer en van Anna Gertrud Spiertz, die afkomstig was uit Ubach. Hij werd omstreeks 1792 tot priester gewijd en functioneerde vanaf 1795 als primissarius [vroegmislezer] in de St. Lambertusparochie te Kerkrade; tevens verzorgde hij er het onderwijs voor de kinderen.⁶⁰ In 1811 werd

hij benoemd tot pastoor van Eygelshoven. Daar overleed hij op 30 maart 1822, 53 jaar oud, en volgens zijn in het Duits gestelde bidprentje 30 jaar priester. Op 1 april werd hij op het kerkhof naast het oude kerkje begraven.⁶¹

20. JOHAN JACOB BRAND [1822-1863]

Geboren op 6 oktober 1791 te Gemmenich in België, als zoon van Joannes Brand en Maria Elisabeth Haan. In 1819 tot priester gewijd. Meer dan 40 jaar was hij pastoor te Eygelshoven. In de ouderdom van 72 jaar, overleed hij op 22 maart 1863 te Eygelshoven. Dit gebeurde tijdens de vroegmis onder de preek. Een dag later werd hij aldaar begraven. Hij schijnt in 1826 een kapelaan te hebben gehad. In 1827 werd onder zijn leiding een klok hergoten, met als inschrift: *In honorem beatae Mariae Virginis patronae parochiae in Eigelshoven sub pastore Joanne Jacobo Brandt, et praetore Martino Zaunbrechers refusa anno 1827. J:B:N: et F:A: Gaulard fratres me fuderunt.*⁶²

Zijn grafsteen bleef wel bewaard en staat heden ten dage aan de zijkant van het oude kerkje.

21. FRANS MATHIAS DAMOISEAUX [1863-1866]

Hij verbleef slechts drie jaar te Eygelshoven. Geboren op 31 december 1798 te Kerkrade, op de Brughof, als zoon van de landbouwers Franciscus Mathias Damoiseaux en Maria Sibilla Schiffers. Zijn vader was geboortig van Amby, alwaar hij 10 januari 1764 gedoopt werd. Zijn moeder werd rond 1764 in Merkstein geboren. Het echtpaar kreeg vijf kinderen, allen geboren te Kerkrade. Als enige zoon was hij vrijgesteld van militaire dienst. Hij studeerde in Düren en Luik. Op 6 augustus 1822 werd hij tot priester gewijd, en benoemd als rector te Rimbürg. In augustus 1831 werd Rimbürg een eigen parochie en werd hij pastoor. Dat bleef hij 32 jaar. Hij overleed te Eygelshoven, oud 68 jaar, op 30 juli 1866. Door een maagziekte kwam een einde aan zijn leven. Als pastoor ver-

Origineel overlidsprentje uit 1866 van F.M. Damoiseaux, pastoor van Eygelshoven van 1863 tot 1866.

diende hij f 400,- per jaar. Zijn begrafenis kostte f 455,43. Zijn bidprentje is in het Duits gesteld.⁶³

22. PETER JOZEF WIMMERS [1866-1873]

Als zoon van Johannes Wimmers en van Maria Elisabetha Isabella Valckenberg werd hij te Herzogenrath geboren op 5 februari 1818. Hij studeerde te Aken, Rolduc, Luik en Roermond. Voor zijn komst naar Eygelshoven was hij werkzaam als kapelaan te Heerlerheide en sinds 1849 te Eygelshoven. Op 7 oktober 1866 werd hij tot pastoor te Eygelshoven benoemd. Daar overleed hij op 1 februari 1873, in de leeftijd van 55 jaar, op de pastorie. Zijn broer Winand Dominicus, burgemeester van Eygelshoven, deed aangifte van zijn overlijden.

23. LEONARD HUBERT DEBIJE [1873-1894]

Geboren in 1825 te Wijnandsrade als zoon van Johannes Petrus Debije en Maria Elisabeth Ritzen. In 1854 werd L.H. Debije tot priester gewijd. Hij was achtereenvolgens kapelaan te Bocholtz en Kerkrade. Als pastoor te Eygelshoven overleden op 8 januari 1894, oud 67 jaar. Hij werd te Schaesberg begraven in een nis van de westelijke muur van de zogeheten 'pastoorskelder' van de H. Petrus en Pauluskerk aldaar.⁶⁴

24. FRANS KAREL LEONARD SCHIJNS [1894-1922]

Geboren te Wittem-Epen op 2 april 1842 als zoon van Jan Leonard Schijns, landmeter van beroep, en van Emerentia Moor.

Te Roermond tot priester gewijd op 13 maart 1869. Hij was werkzaam als kapelaan te Mechelen [1869] en Simpelveld [1878], daarna als pastoor te Wahl- en Nijswiller [1886]. Op 10 februari 1894 werd hij benoemd tot pastoor te Eygelshoven. Onder zijn pastoraat werd in 1921 begonnen met de bouw van een nieuwe kerk, omdat het oude kerkje te klein geworden was. Op 80-jarige leeftijd ging hij met emeritaat, maar bleef in Eygelshoven wonen. Op de dag van zijn

diamanten priesterfeest, 13 maart 1929, overleed hij.⁶⁵ Hij werd 86 jaar oud en was een broer van de toenmalige deken Schijns van Kerkrade. Hij werd begraven op het nieuwe r.k. kerkhof aan de Rimbürgerweg.⁶⁶

25. THEODOOR HUBERT SCHRIJEN [1922-1931] Stammend uit een oud Limburgs geslacht, werd hij op 20 juni 1873 te Limbricht geboren als zoon van Jan Mathis Schrijen [1835-1927] en Margaretha Antonetta Hermans [1848-1873].⁶⁷

In 1899, op 19 maart werd Th. H. Schrijen te Roermond tot priester gewijd. Als kapelaan is hij werkzaam geweest te Linne, Nederweert, Limmel en aan de St. Servaas te Maastricht. Later als pastoor te Eygelshoven en Slenaken. Als rustend priester verbleef hij sinds 1940 te Sittard, en is aldaar overleden op 17 mei 1943.

26. THEODOOR H.F. ALBERTS [1931-1936]

Geboren te Venlo op 23 februari 1882. Hij werd in 1907 tot priester gewijd. Als kapelaan werkzaam te Wijk [Maastricht] gedurende tien jaar. Hierna pastoor te Heugem [1927-1931] en vervolgens vertrok hij naar Eygelshoven, alwaar hij vijf jaar verbleef. Rustend te Meerssen, na een slepende ziekte overleden te Maastricht op 27 november 1944 in het ziekenhuis Calvariënberg.⁶⁸

27. F. JACQUES H. FRANCK [1936-1949]

Geboren te Schaesberg op 24 december 1888 als zoon van Karl Joseph Hubert Franck, gemeente-ontvanger, en zijn echtgenote Maria Theresia Quadflieg. In 1914 werd hij tot priester gewijd, werkte als kapelaan te Spekholzerheide en vanaf 1936 was hij pastoor te Eygelshoven.⁶⁹ Deze geestelijke verbleef veertien jaar te Eygelshoven. Stichter van de H. Maria-kapel in de Eygelshovense wijk Op de Bossen in 1938. Zijn zilveren priesterfeest vierde hij op 28 maart 1939. Voor zijn verleende hulp aan Franse onderdanen gedurende w.o.ii ontving hij postuum in 1952 een 'Diplôme de Passeur'. Hij is overleden in

het ziekenhuis te Kerkrade op 21 december 1949, bijna 61 jaar oud.

28. JAN GERARD STEVENS [1950-1957]

Joannes Gerardus Stevens werd op 22 april 1896 te Geleen geboren, als zoon van Jan Stevens, van beroep metselaar, en van Maria Gertrudis Kösters. In 1923, op 17 maart tot priester gewijd. Achtereenvolgens was hij kapelaan te Beesel, Horn en Swalmen. Vanaf 18 december 1943 tot aan 23 januari 1950 pastoor te Welten [Heerlen] en vervolgens te Eygelshoven.⁷⁰ Onder zijn leiding werd de kerk gerestaureerd en geschilderd. Ook kwamen een nieuwe jongensschool en een gymnastiekzaal van de grond. Hij was een grote fan van de voetbalclub R.K.E.V.V. Laura, die hij vrijwel elke week bezocht. Hier overleed hij plotseling op 24 november 1957 ten gevolge van een hartverlamming tijdens de voetbalwedstrijd Laura-Vrusschemig.⁷¹ Naar hem werd in 1977 de Pastoor Stevensstraat vernoemd.

29. JOZEF H.C.A. HABETS [1957-1965]

Hij werd te Kerkrade geboren in 1909. Na zijn wijding in 1933, werkzaam als kapelaan te Heerlen-Molenberg en te Maastricht [Basiliek Sterre der Zee], daarna pastoor te Stevensweert. Kwam in 1957 naar Eygelshoven, alwaar hij een jaar later, in april 1958, zijn zilveren priesterfeest vierde.⁷² Hij bleef hier werkzaam tot 1965, in welk jaar hij vertrok naar Heerlen. In 1980 overleed hij te Schin op Geul op 71-jarige leeftijd.

30. H.W.J. CREUSEN [1965-1968]

Geboeren te Vaals in 1915, werd hij op 26-jarige leeftijd in 1941 te Roermond tot priester gewijd. Gedurende de oorlogsjaren nam hij actief, en met gevaar voor eigen leven, deel aan het verzet, waardoor hij in 1944 moest onderduiken. Als kapelaan was hij werkzaam te Heerlen-Schandelen en Roermond [H. Hart]. Vervolgens was hij bouwpastoor te Meerssen en werd pastoor te Eygelshoven in 1965. In 1966 vierde hij zijn

zilveren priesterfeest. Drie jaar later werd Creusen benoemd tot pastoor van de H. Moeder Annakerk te Heerlen-Bekkerveld, alwaar hij op 28 november 1971 overleed.⁷³

31. HARRY A. TERLINGEN [1968-1979]

Geboeren in 1917 te Utrecht. Hij was kapelaan te Gennep en te Hoensbroek-Mariarade. Verder aalmoezenier bij de toenmalige o.v.s. van de Staatsmijn Emma en vooral bekend onder zijn bijnaam 'Pater Jeroen'. Te Urmond gardiaan van het klooster der Conventuelen. In juni 1972 vierde hij het 50-jarig bestaan van de St. Jansparochie te Eygelshoven.⁷⁴ In 1974 verkocht hij ten bate van de kerk originele koperen mijnlampen.⁷⁵ Tijdens zijn pastoraat liet hij in 1976 het orgel restaureren en een eigen verwarming voor het kerkgebouw aanleggen. Na het vertrek uit Eygelshoven vestigde hij zich in Belfeld.

32. DRS. JOEP H. L. M. HAFFMANS [1980-1984]

Op 11 juli 1943 te Venray geboren als zoon van Harry Haffmans en van Aenny Theising. Na het gymnasium volgde hij een doctoraal studie om vervolgens nog een studie pastorale theologie in Nijmegen te volgen. Zijn priesterwijding volgde op 7 juli 1974 te Roermond. Als kapelaan werkzaam te Sittard.⁷⁶ Hij werd op 2 februari 1980 door deken J. Schulpen van Kerkrade tijdens de H. Mis genstalleerd. Als getuigen fungeerden hierbij pastoor Quanjel van Kerkrade-Haarnrade en pastoor Vliex van Eygelshoven-Hopel. Op 14 oktober 1984 werd hij benoemd tot pastoor-deken te Gulpen [H. Petrus].

33. LEO A.M. VAN DE OETELAAR [1984-1985]

Hij werd op 14 juli 1921 te Schijndel in Brabant geboren. Eerst werkte hij in Vught, Amsterdam en Utrecht. Hierna werkte hij 17 jaar in Amerika in de plaatsen Tampa [Florida] en in Corona [Z-Californië]. Als aalmoezenier werkzaam geweest in Zimbabwe, en op 15 november 1984 benoemd te Eygelshoven. Twee maanden later, op 2 december 1984, volgde zijn officiële installatie. Een jaar

De kapelanie aan de Waubacherweg, in 1989 gefotografeerd vanaf de kerkheuvel van Eyselshoven.

Foto: H. Dortants

later, in februari 1985, legt hij wegens gezondheidsredenen zijn functie neer en treedt terug, nadat hij op 15 februari 1985 per brief aan bisschop Gijsen om ontslag had gevraagd.⁷⁷ Een oogkwaal maakte een verder functioneren onmogelijk. Na vertrek zal hij zijn intrek nemen in een verzorgingscentrum van zijn orde, de jezuïeten te Nijmegen.

34. ING. JO J.J. COENEN [1985-1988]

Geboren te Maastricht in 1951. Werkzaam te Meerssen en Maastricht [Basiliek Sterre der Zee] als kapelaan. Een half jaar na het terugtreden van pastoor Van de Oetelaar, in augustus 1985, volgt de benoeming van ingenieur Jo Coenen tot nieuwe parochieherder. Hij werd op 21 september 1985 geïnstalleerd. In 1988 benoemd tot pastoor van Heer [St. Petrus - Banden], de grootste parochie van Limburg.⁷⁸ Alhier verbleef hij tot 21 juli 1993, waarop zijn benoeming volgde tot deken van Venray.

35. RAOUL VAN LIESHOUT [1988-1990]

Hij werd in 1958 geboren en in 1986 tot priester gewijd op het seminarie te Rolduc. Werkzaam als kapelaan van de dekenale kerk van Hoensbroek. Met ingang van 2 juli 1988 benoemd tot pastoor.⁷⁹ Hij herstelde de viering van de hoogmis op zondag in het aloude kerkje. Zijn functioneren duurde slechts kort. Tussen 23 juni en 30 juni 1990 vertrok hij vanwege een relatie; op eigen verzoek wordt hij ontslagen door de bisschop en gesuspendeerd op 30 augustus 1990.⁸⁰

36. DRS. ARNOLD BORGHANS [1990-1995]

Geboren in 1942 te Schaesberg. In 1968 werd hij tot priester gewijd, was als kapelaan werkzaam te Beek, Sittard-Sanderbout en Nuth. Daarna pastoor te Schaesberg-Eikse.⁸¹ In 1992 wordt aan hem tevens de zorg toevertrouwd van de parochie H. Pastoor van Ars te Eyselshoven-Hopel. De laatste paro-

chie wordt opgeheven en geïntegreerd in de hoofdparochie. De Pastoor van Ars-kerk werd tenslotte gesloopt, nadat diverse attributen in processie naar de St. Janskerk waren gebracht. Op 2 mei 1993 vierde hij zijn zilveren priesterfeest.⁸² Hij vertrekt in augustus 1995, na zijn benoeming tot pastoor-deken van Kerkrade.

37. THEO J. W. VAN DOOREN [1995-HEDEN]⁸³

Hij werd op 31 januari 1943 te Sevenum geboren als vierde van de zes zonen van het echtpaar Piet Van Dooren en Mina Kurvers. Na het doorlopen van de VGLO en de LTS te Venlo, volgde hij nog opleidingen voor het beroep van electriciën te Eindhoven.

Vanaf zijn 17e tot aan zijn 45e werkte hij als installatiemonteur. Op 39-jarige leeftijd begon hij aan een diakenopleiding, waarna hij door bisschop Gijsen gewijd werd te Roermond.

Als diaken drie jaar werkzaam te Venray. Te Rolduc aangemeld op 45-jarige leeftijd voor een studie van vier jaar, waarna hij op 12 september 1992 aldaar tot priester gewijd werd.

Eerst werkzaam in de Petrus & Paulus-parochie te Schaesberg bij deken Van Galen en daarna, eveneens te Schaesberg, ruim één jaar werkzaam op 't Eikske als kapelaan. Door bisschop Gijsen benoemd op 8 oktober 1995 tot pastoor te Eygelshoven. In dezelfde maand volgt tijdens een plechtige eucharistieviering zijn installatie.⁸⁴ Op 9 maart 1997 kon hij aldaar het 75-jarig bestaan vieren van de [nieuwe] parochiegemeenschap.

De H. Pastoor van Ars-parochie

Op 6 oktober 1953 werd, met instemming van Dr. G. Lemmens, bisschop van Roermond, een nieuwe parochie gesticht die gedeeltelijk op Kerkrads, gedeeltelijk op Eygelshovens grondgebied lag, die toen nog beide onafhankelijke gemeenten waren. Tot aan de opheffing in 1993 zijn er drie pastoors werkzaam geweest, te weten:

A. WILLY J.H.A. WIDDERSHOVEN [1953-1964]

Willy Joseph Hubertus Antonius Widdershoven werd in Heerlen, aan de Esschenderweg op 12 juni 1924 geboren als zoon van Petrus Ludovicus Widdershoven en van Maria Anna Broers.

Tot priester gewijd op 9 maart 1940. Daarna werkzaam als kapelaan te Mechelen tot 1945 en vervolgens te Heerlerheide in de St. Cornelius parochie, tot 1953. Op 18 oktober 1953 benoemd tot bouwpastoor te Eygelshoven en als zodanig belast met de bouw van een nieuwe kerk, met als patroonheilige Jean-Baptiste Vianney, die in 1905 zalig en in 1925 heilig was verklaard. Dit is de eerste parochie die aan H. Pastoor van Ars werd toegewijd.⁸⁵ Deze nieuwe parochie bestreek grofweg de Eygelshovense wijk het Kommerveld en de Kerkraadse witte wijk de Hopel.

Vanaf 1964 was hij pastoor te Maastricht-Witte Vrouwenveld, tot 1983. Zijn zilveren priesterfeest vierde hij op 25 april 1965. Hij beleefde ook de afbraak van 'zijn' kerk in 1996, en verblijft momenteel met emeritaat te Maastricht.

B. DOMINICUS RONGEN [1965-1974]

Geboren 19 november 1915 te Schinveld, en overleden op 18 november 1992 in Eygelshoven, bijna 77 jaar oud. Hij was het eerste van negen kinderen van het echtpaar Wilhelm Winand Rongen en diens echtgenote Maria Elisabeth Mols. Zijn vader was afkomstig uit Burtscheid [D] en zijn moeder uit Schinveld.

De wortels van zijn geslacht lagen in het Duitse Waldenrath, zo rond het begin van de 17e eeuw. Eerst was hij kapelaan in het Witte Vrouwenveld te Maastricht, later in de St. Pancratius parochie te Heerlen-Centrum. In 1965 benoemd tot pastoor te Eygelshoven-Hopel. Tevens verleende hij assistentie te Huls-Simpelveld. Hierna pastor in het verzorgingstehuis 'de Dormig' te Schaesberg en ook assistent van de Zusters van het H. Sacrament te Kerkrade.⁸⁶ Zijn bevindingen over zijn jeugd en zijn latere priester-

schap legde hij op schrift vast.⁸⁷

C. HUBERT G. M. VLIEXS [1975-1992]

'Hub' werd op 27 april 1929 te Simpelveld geboren als zoon van Theodorus Vliexs en van Marie Henriëtte Hubertina Knols. Hij stamt uit een zeer oude Limburgse familie die zich vanuit Breust, via Gulpen uiteindelijk in Simpelveld vestigde. In 1941 liet hij zich inschrijven als leerling op het seminarie van Rolduc. Achtereenvolgens was hij als kapelaan werkzaam in de Anna-parochie te Heerlen-Bekkerveld, in het Witte Vrouwenveld te Maastricht en in de Maria Goretti-

kerk te Kerkrade-Bleijerheide. Op 6 januari 1975 wordt hij pastoor te Eygelshoven-Hopel, en op 1 februari 1975 geïnstalleerd door deken J. Schulpen. In de navolgende jaren heeft hij veel werk verzet voor het onderhoud van de [zaal]kerk. In april 1980 vierde hij onder zeer grote belangstelling zijn zilveren priesterfeest. In 1981 zijn er 1847 katholieken en 114 niet-katholieken. Door gebrek aan priesters was deze parochie echter gedoemd te verdwijnen, na een bijna 40-jarig bestaan. Hij overleed plotseling op 62-jarige leeftijd aan een hersenbloeding, op 16 april 1992, na een pastoraat van zeventien jaar.⁸⁸

Noten:

1. L. DOHMEN, 'Pastoors der Parochie Eygelshoven', in: *Msg* 17 [1895] 84.

2. J.M. VAN DE VENNE EN J.H. MARTIN, *Eygelshoven gedurende acht eeuwen 1131-1931, Gedenksboek uitgegeven door het gemeentebestuur bij de viering van het achthonderd jarig bestaan van Eygelshoven* [Eygelshoven 1931].

3. A.W.A. VAN DEN EELAART, *Eygelshoven 850 jaar*, met bijdragen van H. Rutters en anderen [Eygelshoven 1981].

4. HSA Düsseldorf, Herrschaft Paffendorf, 9. 141.

5. Zie kaartje in Limburg's Verleden, deel II [Maastricht 1967], 446.

6. Een afschrift van de akte werd bewaard in het parochie-archief van Scherpenseel, zie A. TILLE, *Übersicht über den Inhalt der kleineren Archive der Rheinprovinz*, II 2: Die Kreise Erkelenz und Geilenkirchen, Bonn 1902, 160. Een afschrift is nog aanwezig in HAE te Keulen [DEC. XV Susteren 1B: visitatie 1769 landdekenaat Susteren, fol. 20r]. Vriendelijk dank aan drs. A. Janssen te Sittard.

7. A.M.P.P. JANSSEN, *Visitationen des Landdekenates Susteren im 17. Jahrhundert*, Heinsberg 1988 [Schriftenreihe des Kreises Heinsberg 4], 129.

8. L. AUGUSTUS, 'Een interessante inscriptie te Eygelshoven', in: *LvH* 38 [1988] 129-132.

9. L. DOHMEN, 'De inwijding van het koor en hoofd-altaar te Eygelshoven', in: *Msg* 17 [1895] 84; U. BERLIÈRE, *Les évêques auxiliaires de Liège* [Brugge 1919], 84.

10. Zie noot 4; verzoekschrift van Maria van Nesselrode [1663-1674], bijlage 6 [getuigenverklaring van

de pastoor en koster d.d. 18-11-1652].

11. O.R. REDLICH, *Jülich-Bergische Kirchenpolitik am Ausgange des Mittelalters und in der Reformationszeit*, II [Bonn 1911], 256.

12. ARA Brussel, Rekenkamers [delen], nr. 576, fol. 7r [in fotokopie bij de Stichting Fontes Rodenses te Kerkrade].

13. VAN DE VENNE, *Eygelshoven*, 147.

14. RAL, Families, Rüssel [omslag nr. 111, losse notitie zonder bronopgave].

15. H. HANSSSEN, *Die Rimbürg*, z.p. 1912, 352-353. Gerard voor Bernard zou dan een verschrijving of vergissing zijn geweest.

16. Bijlage 4 van het verzoekschrift [zie noot 10]. Het is een extract van 10 juni 1618, opgemaakt door Nicolaus Jamar, deken van het landdekenaat Maastricht.

17. HSA Düsseldorf, Herrschaft Paffendorf, 9. 141 [Omslag: Die Collation der Pastorat zu Eygelshoven 1559].

18. Idem.

19. Idem.

20. TILLE, 165; VAN DE VENNE, 139 [Als jaar van het proces geeft van de Venne 1686; dit kan onmogelijk kloppen. Helaas is geen bron vermeld.

21. Oorkonde in RAL, Archieven der abdij Kloosterrade, nr 2075. Een transcriptie in *Msg* 5 [1883], 841.

22. HSA, Düsseldorf, Herrschaft Pfaffendorf, 9.141 [Het stuk draagt de ondertekening: Wilh. von dem Bongardt.]

23. RAL, archieven der abdij Kloosterrade, nr. 2076 [akte van 6 juni 1605, in regest bij G. FRANQUINET,

Oorkonden en bescheiden van de abdij Kloosterrade [Maastricht 1868] blz. 191, nr. 349].

24. G. SIMENON, *Visitationes archidiaconales Hasbaniæ in diocesi Leodiensi ab anno 1613 ad annum 1763*, 1 [Luik 1939], 195.

25. J. PAQUAY, 'Les examens pour l'admission aux cures dans l'ancien diocèse de Liège', in: *Leodium* 10 [1911] 115.

26. C. DAMEN EN W. LINDELAUF, 'De Heerle naar Martinus Klingen, 44e abt van Brauweiler', in: *LvH* 3 [1953], 144-147.

27. Zie noot 10, bijlage 6 [verklaring van de koster van 18 november 1652]. Volgens de aartsdiakenale visitatie van 22 augustus 1624 had Marienberg dat toen ook al geweigerd [Simenon, 194].

28. Idem [verklaring van de pastoor].

29. GA Heerlen, Gichtregisters, deel 32, 1 [=LVO 6231].

30. SIMENON, 195.

31. J.M. VAN DE VENNE, e.a., *Geschiedenis van Hoensbroek* [Hoensbroek 1967], 389, 465, 486-489.

32. Parochiearchief Eygelshoven, in Stokregister [De weduwe diende in juli 1666 een klacht in bij de Raad van Brabant, omdat de rekening bij het overlijden van haar man nog niet was voldaan].

33. Stadtarchiv Aachen, HS nr. 780.

34. Aldus bij J.H.A. MIALARET, 'Klokopschriften in de provincie Limburg', in: *PSHAL* 60 [1924], 15. Foto van de klok bij VAN DE EELAART, 91. Vertaling: Hergoten ter ere van de heilige Johannes de Doper, patroon van de parochie in Eygelshoven, onder Johan Hendrik Will, in het jaar des Heren 1665. P. Michelin heeft mij gemaakt.

35. GA Heerlen, archief notaris J. Bogermannus, akte d.d. 9 augustus 1673. Van de Venne vermeldt nog een pastoor Willem Will [p.147], maar deze komt in de ons bekende bronnen niet voor.

36. J. JANSSEN EN F.W. LOHMANN, *Der Weltklerus in den Kölner Erzbistums-Protokollen, 1661-1825*, dl.1, z.pl. 1935, 98.

37. KARL PACKENIUS, *Ahnentafel Melchers/Melchioris*, 1978, Tafel XIII, nrs. 6482-6843; vergelijk CH. DE CLERCQ, *Rolduc. Son abbaye - ses religieux - son séminaire (1661-1860)* [Kerkrade 1975], 11-13.

38. SIMENON, 195.

39. VAN DE VENNE, *Eygelshoven*, 147, afbeelding en toelichtend bijschrift op p. 127.

40. H.M.H. GOOSSENS, *Ubach over Worms, van Overkwartier tot gemeente Landgraaf*, [Ubach over Worms 1981], 200, 203 en 206.

41. Voorgedrukte en verder met de hand ingevulde oorkonde van die datum in het parochiearchief.

42. J. BELONJE, 'Genealogische en heraldische gedenk-

waardigheden in en uit de kerken der provincie Limburg', in: *PSHAL* 96/97 [1960-1961], nr. 9. Helaas zijn de restanten van grafstenen tussen 1958 en 1965 opgeruimd.

43. Archief Pfaffendorf, zie noot 4.

44. 'litterae dimissoriales': een verlofbrief om elders te kunnen huwen, tevens een verklaring dat er geen beletsel is.

45. JANSSEN-LOHMANN, 1271.

46. Hij gaf 'litterae dimissoriales' voor een huwelijk dat toen in Merksteun werd gesloten. Vriendelijke mededeling van Hub Latten te Kerkrade.

47. M.E.M.N. STEVENS, *Genealogie en beknopte geschiedenis van het geslacht Dautzenberg*, z.pl. 1992 [in eigen beheer]

48. VAN DE VENNE, *Eygelshoven*, 144.

49. BELONJE, 61, onder nr. 10.

50. JANSSEN-LOHMANN 659 nr. 1256.

51. GA Heerlen, Schepenbank, gichtregisters [4.4. 1775, 6.2.1777].

52. C. ZIMMERMANN, Aachen im 18. Jahrhundert. Nach den Anzeigen der "Kaiserl. Freien Reichsstadt Aachen Zeitung", in: *Aus Aachens Vorzeit* 14 [1901] 67-100 [advertentie op blz. 95, zonder vermelding van jaar].

53. Stadtarchiv Aachen, St. Foillan, Register der Begräbnisse.

54. RAL, Notarieel archief, nr. 4765.

55. JANSSEN-LOHMANN, 240, nr. 297.

56. HSA Düsseldorf, Herrschaft Pfaffendorf, 9. 141 [brief van J.Coomans, d.d. 24-2-1791; op omslag: Die Eigelshover Pastorat betreffend anno 1791, Lit. C].

57. J. HABETS, *Geschiedenis van het bisdom Roermond*, IV, 1927, 125.

58. W. MUNIER, *Kerkelijke circumscriptie van [de tegenwoordige provincie] Limburg en de omliggende gebieden (1801-1821)* [=commentaar bij Historische atlas van Limburg en aangrenzende gebieden, II, serie kerkhistorische kaarten, nr. 3], Assen/Amsterdam 1978, 33, speciaal noot 118.

59. Opgetekend als: 'Secunda die mensis julii circa horam undecimam de vesperi obiit in Eijgelshoven plurimum reverendus dominus Arnoldus Coomans, annorum circiter 53 ibique per annos 9 pastor zelosissimus, filius legitimus Bernardi Coomans et Mariae Theresiae Meusers conjugum, et 5ta hic in coemeterio sepultus est' w.g. J.P. Nüchelmann deservitor.

60. L. AUGUSTUS, H. LATTEN EN L. NIJSTEN-HÖFTE, *Citoyens en zielen in Kerkrade in 1796* [=Reeks Fontes Rodenses nr. 3], Kerkrade 1996, 42 en 65; J. DRIESSEN, 'Overzicht van de ontwikkeling van het lager onderwijs te Kerkrade vóór 1900', in: *Msg* 82 [1963] 95 en 96.

61. Zijn overlijden staat genoteerd als: 'Anno millesimo octingentesimo vigesimo secundo martii medio quinta matutinae obiit Reverendus Dominus Thilmanus Josephus, annorum quinquaginta et quator, filius Joannis Augustini Josephi Kreemer ex civitate Coloniensi et Annae Gertrudis Spiertz ex Ubach, pastor in Eigelshoven. Corpus R.D. Thilmani Josephi sepultus est prima aprilis hic in coemeterio, w.g. G.G. Klausener, vicario in Schaesberg et deservitor in Eigelshoven'.
62. Aldus bij J.H.A. MIALARET, 29. 'Klokopschriften in de provincie Limburg', in: *PSHAL* 60 [1924] 29. Vertaling: 'Hergoten in het jaar 1827, ter ere van de heilige maagd Maria, patrones van de parochie in Eyselshoven, onder pastoor Johannes Jacobus Brand en schout Martin Zaunbrechers. J.B.N. en F.A. Gaulard, gebroeders, hebben mij hergoten'.
63. B. GULIKERS, *Familiekroniek Damoiseaux*, z.pl., 1985, 172-177.
64. E.P.M. RAMAKERS, 'Begraven in en onder de dekenale kerk te Schaesberg', in: *LvH* 25 [1975], 38 en 39.
65. Vergelijk de tekst op het bidprentje [met foto], gedrukt door W. Eydem.
66. De Limburger Koerier, 15 maart 1929.
67. EDM. M.A.H. DELHOUGNE, TH.M.P.M. BOOM en A.S.M. PATELSKI, *Kwartierstaat Schrijen-Lipperts gevolgd door genealogische aantekeningen over de families Schrijen en Lipperts*. Uitgave van de Stichting Instituut voor Genealogie en Streekgeschiedenis [Roermond 1979], 121 en 122 [afb. 36, foto].
68. Getuige de tekst van het overlijdensprentje.
69. Limburgs Dagblad, 21 december 1949.
70. Limburgs Dagblad, 9 januari 1950.
71. W. BERENDSEN, *Gedenkboek R.K.E.V.V. Laura 1919-1994*, [Eyselshoven 1994], 49; Limburgs Dagblad, 24 november 1957.
72. Volgens het herinneringsprentje van 1 april 1958.
73. Volgens de tekst van het overlijdensprentje [met foto].
74. De Limburger, 8 juni 1972.
75. Limburgs Dagblad, 9 april 1974, 11.
76. Limburgs Dagblad, 4 februari 1980, 7.
77. Limburgs Dagblad, 28 februari 1985, 13.
78. Limburgs Dagblad, 31 januari 1988.
79. Limburgs Dagblad, 4 juli 1988, 7.
80. Limburgs Dagblad, 30 augustus 1990.
81. Jaarboek OCGL, 1990, 184.
82. Limburgs Dagblad, d.d. 30 april 1994.
83. Vriendelijk dank aan Z.E.H. TH. VAN DOOREN [13.3.1997]
84. Weekblad de Trompetter, 11 oktober 1995.
85. Limburgs Dagblad, 6 juni 1953.
86. Volgens de tekst van zijn bidprentje [met foto].
87. Memoires Z.E.H. Dom. Rongen, getypt, z.j.
88. W. NOLTEN, *Bijna 10 jaar H. Pastoor van Arspanrochie te Eyselshoven-Hopel* [Eyselshoven-Hopel 1993]. Eigen beheer.

Een rel rond huilbier voor de Heerlense jonkheid anno 1750

Volksgericht of dronkemansactie?*

H. THEWISSEN

In het boekwerkje *De woeste avonturen van de Bokkerijders* van G. Ramaekers en Th. Pasing wordt een voorval uit april 1750 beschreven waarbij de jonkheid van Heerlen betrokken is.¹ De 'jonkheid' overigens was tot in de negentiende eeuw – in sommige dorpen bestaat zij nog steeds – de in een meer of minder hecht verband verenigde ongehuwde, vooral mannelijke bevolking van een Limburgs dorp. Deze jonkheid speelde een vooraanstaande rol in het openbare dorpsleven. Zij vrolijkte, tezamen met bijvoorbeeld de dorpsschutterij, de feestelijkheden op en frequenteerde de dorpsherbergen. Maar ook inzake de naleving van geschreven en ongeschreven normen en waarden, vooral waar het huwelijk en seksualiteit betrof, manifesteerde zij zich.

De Heerlense jonkheid nu wordt in 1750 voor de schepenbank gedaagd inzake een door haar begane vernieling van de inventaris van de herberg van een zekere *Gelis Koemoet*. De schrijvers van bovengenoemd boekje stellen het baldadig optreden van de Heerlense jonkheid op één lijn met een bekend fenomeen uit de volkscultuur, namelijk het houden van een charivari of volksgericht. Een charivari kunnen we het best kort omschrijven als een rituele sanctie op afwijkend gedrag en als zodanig een instrument tot sociale controle in een gemeenschap.² De jonkheid zou voor de herberg van Koemoet een ton huilbier opgeëist hebben, omdat Jacob[us] Schosmans op 4 april 1750 in de herberg van Gelis

Koemoet, zijn aanstaande schoonvader, loeerde.³ Op grond hiervan – althans op de veronderstelde bijslaap met de dochter van de herbergier – zou de jonkheid ketelmuziek zijn gaan maken.

De feiten

Wie de processtukken over dit voorval aan een nauwkeurig onderzoek onderwerpt, komt al snel tot de bevinding dat de bovengenoemde "feiten" niet in de schepenbankverslagen genoemd worden en dat de interpretatie ervan bijgevolg kant noch wal raakt.⁴ Dat Schosmans op 5 april, op de dag dat hij zich met Maria Cosmans [Koemoet] had laten inschrijven in het huwelijksregister, in de herberg overnacht heeft, blijkt uit de documenten: ... *alwaer den voorseyde Jacob Schosmans was logeerende ...*. Eén van de jonkheidsleden, Jan Peters, overnachtte vaker bij Schosmans. Of dat in de herberg was, is uit de stukken niet op te maken. Dat Schosmans en Jan Peters hierdoor elkaar goed kenden, blijkt uit het feit dat Schosmans de deur van de inmiddels gesloten herberg voor hem opende, *Soo dat hem de deur geopent weird op sijn seggen dat hij alleen waere*.

Wanneer Schosmans de nacht doorgebracht heeft in de herberg van zijn toekomstige schoonvader, is dat niets bijzonders, omdat een herberg een openbare drinkgelegenheid is met overnachtingsaccommodatie. Zou hieromtrent iets niet in de haak geweest zijn, dan zou de jonkheid, de zedenmeester in de gemeenschap, al veel

eerder voor ketelmuziek gezorgd hebben om deze misstand aan de kaak te stellen.

Wat is er in Heerlen in de nacht van 4 op 5 april 1750 dan wel gebeurd? Op zaterdag 4 april 1750 seekere Jacob Schosmans *sig had laeten inschrijven tot ondertrouw met Maria Sophia Koemoets*. Welnu, dit heuglijke feit is nu net voor de jonkheid dé gelegenheid om traditiegetrouw het zogenaamde huil- of kwanselbier [algemeen: trouwbier] op te eisen.

Huilbier

Vaak gebeurde dit opeisen van trouw- of huilbier al op dezelfde dag waarop het paar de eerste roep vanaf de preekstoel had gekregen. Krachtens het in het Staatse Heerlen vigerende Echartreglement uit 1656 – waarover hieronder meer – kende de totstandkoming van een wettelijk huwelijk immers drie “stadia”: de inschrijving en verstrekking van juiste persoonlijke gegevens, de aankondiging van het huwelijk door de drie proclamaties of roepen en tenslotte een regeling voor de huwelijksluiting. In de volksmond wordt dan spottend gesproken over: het paar is over de banken gerold. In de statuten van jonkheden wordt dit geven van huilbier soms zelfs verplicht gesteld. Het huilbierschenken is een markering bij het afscheidsrитуeel. De jongeling die gaat trouwen verliest door het aangegane huwelijk onherroepelijk zijn lidmaatschap van de jonkheid.

Jacobus Schosmans heeft zich wat het geven van het traditionele huilbier betreft niet laten kennen : ... *te dier occasie ditto Schosmans heeft goed gevonden een ton bier off meer ten beste te geven aen een deel gessen, en het sy uyt sijn eyge gunst*. Op de bewuste zaterdag 4 april heeft de jonkheid zich in de herberg van Johan Hendryck Bloem op *den weegscheydt* verzameld en heeft tot laat in de nacht zich tegoed gedaan aan het huilbier.⁵ Toen het bier op was, hebben enkele leden van de jonkheid het plan opgevat naar de herberg van Schosmans

schoonvader te gaan, om hier het drinken voort te zetten. Een jonkheidslid dat trouwt met de dochter van een herbergier is geen alledaags gegeven en dus een unieke gelegenheid om meer drank te krijgen. Aangekomen bij de herberg, die toen al gesloten was, klopt Jan Peters, die vaker bij Schosmans overnacht heeft, op de deur van de herberg. Schosmans, die mogelijk op zo'n reactie van de jonkheid gerekend heeft, vraagt daarom aan Jan Peters of hij alleen gekomen is. Deze zegt alleen te zijn gekomen, waarop Schosmans de deur opent. Op dat moment dringen de andere jonkheidsleden de herberg binnen en eisen van de aanwezige moeder en dochters bier. Deze geven aan dat het bier op is. Daarop vragen de jonkheidsleden brandewijn. Om hen tevreden te stellen schenken de dochters enkele glazen brandewijn en bier. De jonkheidsleden hebben de smaak te pakken en willen meer drank, die zij aanbieden te

Voor de ketelmuziek om het huilbier af te dwingen werden alle mogelijke 'lawaaimakers' ingezet.

Tekening: H.W.A. Lemmerling, uit: Oet vreuger joare, dl 6.

Egtreglement, Over de Steeden en ten platten Lande, in de Heerlijk- heeden en Dorpen, staande onder de Generaliteit.

I.

Alle Perfoonen, van wat staat, conditie, gemoed, of gefindheid fy zyn, die henna de publicatie van deefen, ten Huuwelyk willen begeeven, fullen gehouden weefen in Perfoon en ten overftaan van Ouders, Voogden, Bloedverwanten, of andere eecrlijke Getuigen, te compareeren voor de Magiftraaten, Commiffariffen van de Huuwelykfche faaken, of Kerkenraaden, foo wel in de Steeden als ten platten Lande, en aldaar verfoeken dat hen drie Huuwelykfche proclamatie gegunt fullen werden.

Voor wie men in ondertrouwe te doen fal compareeren, in Steeden en ten platten Lande.

II.

De infchryvinge van de Geboden fal gedaan werden by de Magiftraaten, Commiffariffen van de Huuwelykfche faaken of Kerkenraaden, foo wel in de Steeden als ten platten Lande, daar de Verfoekers beide wonen of refideeren, en laatft een jaar en zes weeken hebben gewoont of gerefideert, of ter plaatfe van ieders voorfchreeve

Waar de ondertrouw fal werden verfoegt.

A 2

Woonin:

[Bladzijde uit] het gewraakte Egtreglement van 1664 dat het fchenken van huilbier en andere volksgebruiken in artikel 10 verbood.

SAH, bibliotheek, Br. G 6.

betalen. De moeder en dochters weigeren nog meer in te fchenken en hopen te bewerken dat de jongens zullen vertrekken door te zeggen dat het gefchonkene voor rekening van de herberg is. Een van de jonkheidsleden gaat daarop naar de kast

waar de brandewijn staat, om zelf de glazen te vullen. Eén van de dochters, die hem de weg verspert, begint een flinke woordenwisseling. Het blijkt dat de jonkheidsleden op herrie uit zijn: *Dat doen de lamp en het licht is uytgeslaegen worden.* Moeder en doch-

ters krijgen flinke klappen. De moeder moet zich later onder doktersbehandeling stellen vanwege een fikse hoofdwond.

De zaak escaleert

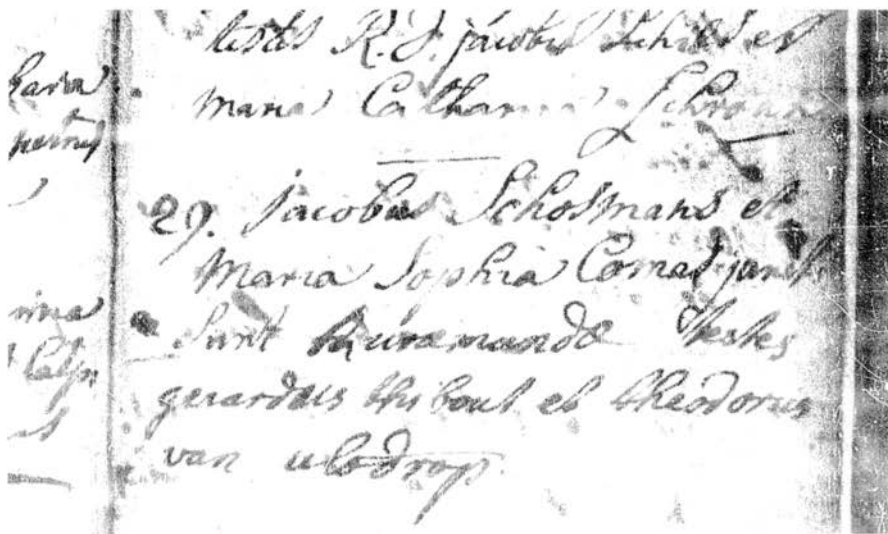
De jonkheidsleden spelen de beest. Zij hebben een deur vernield, banken en stoelen kort en klein geslagen. De toegesnelde nachwacht moet onverrichterzake weggaan, één van de leden wordt zelfs geslagen door de woeste jonkheidsleden: *De wagt daar op het rumor aankomende met name Mathijs Claesen, Ferdinand Kelle, Jan Haenraets en Herman Jabiks willende het rumor stillen, waar op Lenart Merkelbag Ferdinand Kelle geslagen heeft.*

Deze baldadigheid kan uiteraard niet zonder gevolgen blijven. Op 6 april al ordonneert de luitenant-hoogdrossaard: *..... ter kennisse gekomen Synde als dat ten huijse van Gelis Koemoet in het huijs binnen deesen dorpe gesterennagt een invall geweest waar bij een en andere meubelen soude Sijn in stukken geslaegen en eenige luijden verwond versoekt*

deputatie op twee Heeren Scheepenen, Ex graemio, om met den gesw: Chirurgijn Mathijs Roebroeks, daar af visitatie en informatie in te neemen. Er volgen in de loop van 1750 nog verscheidene genachtigen [rechtszittingen], onder andere op 20 april, 4 mei, 25 mei, 8 juni, 22 juni 1750. De namen van de "heren" die de beest hebben gespeeld zijn bekend, te weten Johan Peters, Leonard Merckelbag, Johannes Oebels, Frederik Doutzenberg, Nicolaes Kreuwen, Herman Oelmans, Hans Peter Schepers, Peter Hartzog en Geurt Lenardts. Gelis Koemoet probeert op 8 juni 1750 twee leden, te weten Nicolaes Kreuwen en Herman Oelmans, vrij te spreken van baldadigheid door middel van een schrijven aan de drossaard: *maer dat soo veele hem bewust door deese geen de minste baldaedigheid off slaen gepleegt zij aldus gedaen en verclaert binnen Heerle...*

Gerechtelijk optreden

Het komt uiteindelijk tot een rechtzaak. De jonkheidsleden worden op de zitting van 24

Huwelijksinschrijving Jacob Schosmans en Maria Sophia Comas. Zij trouwden op 29 juli 1750 in Roermond. Verdere gegevens zijn in Heerlen over dit huwelijk niet ingeschreven.

SAH, r.k. huwelijksregister.

Vonnis

In Saake

G. Heer Hoogdrossaard G. Slijpe
tegen
Teegens

Joh. Pictors, Leon. Merschelbarh,
Joh. Bübels, Fred. Jansenberg,
Nicolas Geunwedt, Herman Almans,
Hans Pictors, Christoph. Pales
Hof, en Geurt Aennarboer

Het vonnis in het proces tegen de Heerlense jonkheid.

SAH, archief schepenbank Heerlen, vlp.nr. 1053.

augustus 1750 verdedigd door advokaat Wilh. Brull. De tenlastelegging luidt: voor eerst wegens die begaene nacht ravotzerijen [lawaaï, overlast in de nacht, H.Th], geweld ende slaegerije ten huijse van gemelde Gelis Koemoet, secundo met het ontijdig en nagtlijk drincken in de herberge wesraeckende de Heer Schouth geheel gelaeten word, tertio ter saecke van het voorseid uyl off quanselbier van den voornoemden Jacob Schosmans afgedrongen off becoomen als sijnde sulcks wel expres verboden bij het Egt Reglement articulo 10.⁶

De aanklager wil met dit baldadige gedrag van de jonkheidsleden een voorbeeld stellen en trekt alle mogelijke juridische registers open: Excessen, de voorseid gedaegdens en elck in het bijzonder andere ten exempel sullen worden gecondemneert in alsulcke amende en summa geld respective off andersints gepuni-

eert als naevolgens haer Hoog: Moog: Reglement, placcaten en edicten, ofte geschreve rechten in goede justitie sal bevonden worden te behooren.

Ook Jacob Schosmans is strafbaar door het geven van dit trouwbier. Het is immers volgens het Echtreglement verboden bier te schenken bij gelegenheid van de huwelijks-sluiting. In de documenten wordt hierover niets gezegd. Dat de dames Koemoet in de herberg aan de jonkheidsleden geen drank willen verstrekken, heeft onder andere te maken met het feit dat het schenken van drank door de herbergier na 9 uur 's avonds [het 'ontijdig en nagtelijk drincken'] verboden was.

De zaak wordt op 17 mei 1751 door het vonnis van de hoogdrossaard G. van Slijpe uiteindelijk afgesloten: ... condemneeren elk een van de gedaegdens in eene boete van eene gout gulden als meede in de costen ten deese

De ondergeschreven Gelis Koemoet in woorde
in Hulle verclart by dese als dat den
4ten april deses jaers te witten tijde
de nachtelijke inval te sijnen huijse
geschied volgens de gerechtelike
proformalen geschieden den 6^{den} ditte
als dat daerby veel present sij
gewelt Nicolaas Geunwedt en
Herman Almans, smact als dat
sijn veel kern bewijst doot diejaer
gen de minste baldadighij off
sijn gepluoft sij aldies jaers
en verclart sijn name Heerle
den 8sten juning 1750
Gelis Koemoet
nicolaes metrels +
wilhelmis Buijtelan als getuigen
niet te comen schriiven

Verklaring van Gelis Koemoet over de nachtelijke
inval op 4 april 1750.

SAH, archief schepenbank Heerlen, vlp.nr. 1053.

gereesen ter onser taxatie en moederatie jder pro rata aldus beraempt in iudicio extraord. binnen Heerle den 17 meij 1751 ...⁷ Welke boete de schout van Heerlen de jonkheidsleden nog additief opgelegd heeft vanwege het 'ontijdig en nagtelijk drincken' wordt in de stukken niet vermeld.⁸

Overzien wij de gedocumenteerde gang van zaken, dan heeft de jonkheid hoe dan ook géén charivari gehouden. Hier was sprake van het geven van trouwbier, omdat een lid van de Heerlense jonkheid in het huwelijks-

bootje was gestapt en daarom traditiegetrouw afscheid moest nemen van de jonkheidsleden. De baldadigheid is ontstaan door een uit de hand gelopen zucht naar meer bier en brandewijn. De ongetrouwde en onbezonnen jonkheidsleden zijn flink over de schreef gegaan en zullen met een vrij hoge boete wellicht uit dit proces hun lering getrokken hebben.

* De auteur bereidt een proefschrift voor over het historische verschijnsel huil-, kwansel- of trouwbier.

Noten:

1. G. RAMAEEKERS EN TH. PASING, *De woeste avonturen van de Bokkerijders* [Heerlen 1973], 169.

2. Het begrip 'charivari' is van Franse komaf en vanwege het vroege en belangrijke Franse onderzoek naar het fenomeen ook in andere landen ingeburgerd geraakt. In Nederland spreken we liever van 'volksgericht' of 'ketelmuziek', alhoewel vele regionale aanduidingen bekend zijn, zoals 'ezel drijven' of 'varen' in Nederlands Limburg en 'ploegspannen', 'tafelen' en 'beerjagen' in Noord-Brabant.

3. Jacobus Schosmans zou op 28 mei 1773 worden geradbraakt op de Heesberg, de galgenberg van Heerlen. Hij was vóór 29 april 1773 gearresteerd, verhoord in mei, waarna het scherper examen [verhoor onder tortuur] volgde. Naast zijn lidmaatschap van een criminele bende [de 'Bokkerijders'] werden hem elf inbraken, roofmoord, doodslag en mishandeling ten laste gelegd. Hij was in 1720 in Zwitserland geboren [kanton Uri], woonde in Heerlen en was van beroep glazenmaker. Zie A. BLOK, *De Bokkerijders. Roversbenden en geheime genootschappen in de Landen van Overmaas (1730-1774)* [Amsterdam 1991], 376.

4. De processtukken in SA Heerlen, LvO [nieuw] inv.nr. 1053. Bovendien noemen G. Ramaekers en Th. Pasing enkele onjuiste data: 4 april 1705 moet 4 april 1750 zijn en 4 mei 1750 moet 17 mei 1751 zijn.

5. De 'Weegscheyt' was een buurtschap in Heerlen, gelegen rond het huidige kruispunt van Valkenburgweg, Geleenstraat, Geerstraat en Kruisstraat. Johan Hendrik Bloem [1698-1761] was herbergier en brouwer en de bezitter van het pand 'In den Aarent', later 'De Zwaan' geheten. Johan Hendrik was gehuwd met Maria Schils [1699-1783]. Eén van hun zoons, Johan Winand Bloem [1747 - na 1790], zette het familiebedrijf voort en was tevens langdurig officier van

schutterij St. Sebastianus Heerlen. De herberg 'In den Aarent' fungeerde als schutterslokaal. Vergelijk M. VAN DIJK, *De schutterije van Heerle. De geschiedenis van de broederschap en schutterij St. Sebastianus Heerlen, deel I: van de late middeleeuwen tot aan de Franse Tijd (1794)* [Heerlen 1994], 100-101.

6. Het Echtegtement dat in 1656 in de Generaliteitslanden en later vanaf 1663 in de Staatse Landen van Overmaze ten gevolge van het zogeheten Partage-traktaat, van kracht werd, was onder meer om de uitwassen rond inschrijving, afkondiging en huwelijksluiting tegen te gaan. Het reglement luidt: 'Orde tegens het schutten en schatten in het ondertrouwen, en poenen daar tegens. Niemand sal hem vervorderen, [...] in de steeden of ten platten lande, de bruidegoms en bruits, in het inschryven of trouwen, in het gaan na den geregte of kerke, of in het wederkeren na huis, na te roepen, te schutten of te schatten, het sy, in het gesellen derselve van of na huis, met roers, en die af te schieten, of met het schenken van sterke wateren, bier of wyn, het sy in het afvorderen, na gedaane inschryvinge of trouw...' Zie voor een bespreking van het Echtegtement: P.J.H. UBACHS, 'Het Echtegtement voor de Generaliteit in de eerste jaren', in: *Munsters in de Maasgouw. Archeologie en Kerkgeschiedenis in Limburg. Bundel aangeboden aan Pater A.J. Munsters M.S.C. bij zijn tachtigste verjaardag* [Maastricht 1986] 213-229, vooral 221-222, en W.A.J. MUNIER, 'De toepassing van het Echtegtement in de Landen van Overmaas en de neerslag ervan in de trouwregisters van Eijsden [1656-1683]', in: *PSHAL* 121 [1985] 69-103. Voor de tekst zie C. CASIER & L. CRAHAY, *Coutumes du duché de Limbourg et des pays d'Outre-Meuse* [Bruxelles 1889], 347.

7. Voor soortgelijke gerechtelijke stappen tegen het

eisen en geven van kwanselbier zie: BEATRIX C.M. JACOBS, 'Van gericht tot gerecht. Justitieel optreden tegen charivari's in Oostelijk Brabant', in: *Charivari in de Nederlanden*, 351-364, vooral 355-358. De [kerkelijke] overheid in de Republiek zag het huilbier als een te bestrijden onderdeel van de katholieke gebruiken; vergelijk bijvoorbeeld JAC. BIEMANS, 'De paapse poppecraam. Rituelen en gebruiken van katholieken in de classis 's-Hertogenbosch in gereformeerde ogen, 1677-1795', in: *Brabants Heem* 43 [1991] 20-32, vooral 29. Overigens was ook het Zuid-Nederlandse episcopaat, waaronder de Roermondse bisschop Reginald Cools [1676-1700] allesbehalve gecharmeerd van dergelijke bierfeesten en andere vormen van gemeng-

de ontspanning voor de [ongehuwde] jeugd; vergelijk K. SCHUTGENS, 'Botsing over jeugdvertier in achttiende-eeuws Buggenum', in: *Munsters in de Maasgouw*, 260-280, vooral 265.

8. De schout vervolgde de overtreding van de "sluitingswet" op grond van de hem toekomende boetstraffelijke competentie. De drossaard vervolgde het bestrafte misdrijf op grond van de hem toekomende competentie in 'criminele saecken'; vergelijk voor de bevoegdheidsverdeling tussen de drossaard van het [Staatse] Land van Valkenburg en de schout van Heerlen: M. VAN DIJK, 'Het ambt van schout van de hoofdschepenbank Heerlen in de 18de eeuw', in: *LvH* 45 [1995] 129-139.

Een bedevaartsoord te Heerlen: het Sint-Antoniushofke*

A. JACOBS

Heerlen een bedevaartplaats? Velen zullen hierop ontkennend antwoorden en terecht, maar dat neemt niet weg dat in Heerlen locaties zijn [geweest] die als bedevaartplaats in aanmerking komen [kwamen]. Men denke hierbij alleen al aan de Corneliuskerk van Heerlerheide, de grafkapel van mgr. Savelberg en het Sint-Antoniushofke aan de Sittarderweg. De opkomst en telooingang van laatstgenoemd bedevaartsoord wordt in het onderstaande artikel beschreven.

Het rectoraat aan de Sittarderweg

In het laatste kwart van de vorige eeuw werden op vele plaatsen in Zuid-Limburg proefboringen verricht om te onderzoeken of er ontginbare kolenvelden aanwezig waren. Op een aantal plaatsen had men succes, hetgeen leidde tot de snelle opkomst van de mijnindustrie in oostelijk Zuid-Limburg. Naast de reeds lang bestaande 'Dominiale' te Kerkrade werden tussen 1899 en 1914 nog zes mijnen in productie genomen.

De stormachtige ontwikkeling van de mijnbouw had grote invloed op economisch, sociaal en cultureel gebied. Binnen een decennium maakte, wat al spoedig de 'Mijnstreek' ging heten, de overstap van een traditionele agrarische naar een industriële samenleving. Dit had zowel voor- als nadelen. Een voordeel was zonder twijfel de toenemende werkgelegenheid, zodat de trekarbeid naar het Duitse industriegebied overbodig werd. Als nadeel ervoer men onder meer de telooingang van de vertrouwde, op de landbouw geënte samenleving en de toevloed van veelal buitenlandse arbeiders. Om de nieuwkomers te huisvesten werden speciale wijken gebouwd: de kolonieën. Deze lagen geïsoleerd van de oude dorpskernen,

waar de autochtone bevolking leefde. Vooral rond Heerlen waren enige van die multinationale en multiculturele wijken haarden van onrust. Overmatig drankgebruik leidde geregeld tot vechtpartijen. Volgens de Kerk was het met de huwelijksmoraal slecht gesteld en de clerus vreesde de afwijkende politieke opvattingen.

Om het voortschrijden van de wantoestanden te keren en de bestaande samenleving zoveel mogelijk te beschermen, moest de zielzorg onder de mijnwerkers krachtig ter hand genomen worden. Overrompeld door de enorme bevolkingsgroei in de mijnstreek kon het bisdom Roermond, dat in de negentiende eeuw nog leverancier van pasgewijde priesters was voor het bisdom Luik, niet voldoende priesters ter beschikking stellen. Het is ook geenszins uitgesloten dat de wereldheren een zekere aversie hadden tegen het werk in de als moeilijk gekenschetste kolonies. Een beeld dat door de regionale pers eerder werd bevestigd dan bestreden. Op advies van de Heerlense aalmoezenier van sociale werken, dr. Henri Poels, schakelde de toenmalige bisschop van Roermond, mgr. Drehmanns [1900-1913] derhalve reguliere priesters in om de zielzorg onder de mijnwerkers ter hand te nemen. Dit was een omslag in het beleid van het bisdom

De Antoniuskapel.

SAH, archief 240, inv.nr. 390,111.

Roermond, dat voor de bediening van haar parochies en rectoraten tot dan toe enkel wereldheren¹ inzette. De enige uitzonderingen hierop vormden de rectoraten Wittem en Kapel in 't Zand [Roermond] die respectievelijk sedert 1836 en 1867 door de redemptoristen bediend werden.

Vanaf 1910 werden veel kolonieën verheven tot rectoraten, die bediend werden door paters van diverse ordes en congregaties. In bovengenoemd jaar waren het de franciscanen die de spits afbeten. Op verzoek van dr. Poels vestigden zij zich in Heerlen om de lokale geestelijkheid te assisteren in de zielzorg. De minderbroeders bouwden een klooster met kerk – beide naar ontwerp van architect Jos. Seelen – aan de Sittarderweg te Heerlen.² De kerk had de status van openbare kapel. Naar de strenge richtlijnen van het bisdom Roermond in die dagen kregen

regulieren die in de zielzorg actief waren vrijwel geen rechten. Zo ook te Heerlen. In 1920 kregen de paters het recht om kinderen de eerste H. Communie te laten doen in hun kerk. Een jaar later verkregen zij het dooprecht en werd voor de eerste maal een processie binnen het rectoraat gehouden. Pas op 16 februari 1935 werd het sedert 1910 *de facto* reeds bestaande rectoraat, dat toegewijd was aan de H.H. Martelaren van Gorcum, ook *de jure* opgericht. Bij die gelegenheid kregen de franciscanen alle parochierechten met uitzondering van het recht om huwelijken in te zegenen, dat voorbehouden bleef aan de Pancratiusparochie. Het huwelijksrecht kregen de paters pas in 1949. Vanaf dat moment stonden zij juridisch vrijwel gelijk met een parochie. De minderbroeders hadden ondertussen in Heerlen meer activiteiten ontplooid. Sedert

1913 bestuurden zij het Bernardinuscollege. Zij richtten bovendien nog twee rectoraten op: H. Franciscus van Assisië [1920] in de Vrank en H. Antonius van Padua [1926] aan de rand van het centrum in de Laanderstraat.

De stichting van het Antoniushofke

De Antoniusverering werd in 1923 in het rectoraat geïntroduceerd met de invoering van de Negen Dinsdagen.³ De juridische oprichting van het rectoraat in 1935 was waarschijnlijk ook een stimulans voor de Antoniusverering. Ten behoeve van de noveen van 1936 werden nieuwe noveenboekjes gedrukt.⁴ Tijdens de noveen werd in het kerkportaal een grote tijdelijke Antoniuskapel ingericht. *De opkomst van de gelovigen was buitengewoon groot. Alleen de laatste Dinsdagen begon het aanmerkelijk af te nemen*, vermeldde de kroniekschrijver. De noveen van 1937 bleef evenwel tot de laatste dag zeer druk bezocht. Het plan om een Antoniuskapel te bouwen – een initiatief van ‘een priester en enige grote Antoniusvrienden’⁵ – werd door rector Malachias Geelen op de derde dinsdag, 26 april 1938, aan de gelovigen medegedeeld. Een week later werden tegen betaling van één gulden prentjes uitgedeeld. Er kwamen geregeld giften binnen. Diverse parochianen collecteerden binnen het rectoraat, maar ook elders in Heerlen. Tegen het einde van de noveen had men zo’n 600 gulden bijeen en kon een begin gemaakt worden met de bouw van de kapel. Een deel van de Engelse tuin tussen de kerk en het patronaat werd met toestemming van de provinciaal te Weert buiten de clausuur gebracht en van de kloostertuin afgesloten. In de muur die de kloostertuin omgaf, werd een poort gemaakt. De tuin werd omgedoopt tot ‘Sint-Antoniushofke’.⁶ Het achterste deel van het hofke was overigens sedert 1923 in gebruik als kloosterkerkhof. Tot 1980 vonden 25 franciscanen en de wereldheer Jac. Vrusch, die een weldoener was van het klooster, er

hun laatste rustplaats.⁷ Het grote kruis achter de kapel herinnert nog aan het voormalige kerkhof.

Kerkmeester, mijnwerker en metselaar Jean Peeters bouwde met assistentie van enige andere vrijwilligers de kapel. Hij wilde hiervoor niet betaald worden. ‘Als hij werkt krijgt hij een pint bier, dat is zijn heele beloning, die echter door hem nogal op prijs wordt gesteld’. De directie van de Oranje-Nassau-mijnen schonk het benodigde bouw materiaal. Via de krant werden de gelovigen aangespoord bijdragen te schenken voor het kapelletje.⁸ De provinciaal der franciscanen, pater Prudentius van Leusden, legde op 17 juli 1938 de eerste steen. Op 18 december 1938 was de kapel gereed. De bisschop van Roermond, mgr. G. Lemmens, kwam op 16 april 1939 naar Heerlen. Aan de grens van de parochie werd vader-bisschop opgewacht door de Ruitersclub, de vak- en standsorgani-

Het Antoniusbeeld van Charles Vos in de kapel.

Foto: Hub. Leufkens. SAH, archief 240, inv.nr. 390, III.

saties en diverse godsdienstige en jeugdverenigingen. Mgr. Lemmens nam met de rector en de gardiaan van het klooster plaats in een open landauer, waarna de stoet zich onder de tonen van de fanfares van Schandelen en de Vrank in beweging zette naar de kerk aan de Sittarderweg. In de kerk werd het Antoniusbeeld gezegend. Daarna begaf men zich in processie naar het hofke. Het beeld werd op een baar meedragen en in de kapel geplaatst, die vervolgens door mgr. Lemmens werd ingezegend. Ondanks het slechte weer was de publieke belangstelling groot. De parochianen offerden kaarsen en vereerden de Antoniusrelikwie die in de kapel was geplaatst. Mgr. Lemmens zegende aansluitend ook de bidweg met de Antoniusstaties in. Pater Carolus Tesser s.j. hield na afloop van de plechtigheden tijdens het lof een feestpredicatie.

De kapel, het beeld en de staties

De kapel is een rechthoekig gebouwtje dat opgetrokken is uit Kunraderblok en baksteen. Van de buitenkant is het vanaf een hoogte van circa een meter gepleisterd. In een uitbouw staat het altaar met het Antoniusbeeld. Een grote spitsboog geeft toegang tot de kapel. Vroeger was de kapel open, maar vanwege het vandalisme sluit een dubbele deur thans de toegang af. Bij de ingang bevindt zich een gedenksteen met de datum 17 juli 1938.

De kapel bezat eertijds een bijzonder fraai, eikenhouten Antoniusbeeld van de bekende beeldhouwer Charles Vos.⁹ Uit veiligheidsoverwegingen staat het beeld momenteel in de H. Geestkerk van Meezenbroek. Het Antoniusbeeld dat Charles Vos' sculptuur vervangt, is een gepolychromeerd gipsen beeld, dat destijds bij duizenden in diverse ateliers voor kerkelijke kunst werd geproduceerd.

Interessant zijn ook de dertien staties die langs het pad liggen dat door het park voert. De eerste staties waren al in 1938 gereed, maar in de navolgende jaren kwamen er nog

een aantal bij. De staties 9, 10 en 11 werden in april en mei 1949 gebouwd door aannemer Th. van Kan.¹⁰ De staties zijn elk voorzien van een terracotta reliëf met een scène uit het leven van Antonius. Wie de reliëfs maakte is onbekend. Aangezien zij stilistisch en kwalitatief nogal verschillend zijn, zullen

Mgr. Lemmens bij de inzegening van de kapel.

Foto: Persbureau Het Zuiden. SAH, archief 240, inv.nr. 390, III.

Statie 9 met de bronzen herinneringsplaquette

Collectie A. Jacobs.

meerdere kunstenaars actief zijn geweest. Sommige staties zijn votiegaven van Antoniusvereerders. Statie negen fungeert tevens als oorlogsmonument. Er is een plaquette op aangebracht met de namen van de Limburgse priesters die tijdens de Tweede Wereldoorlog in gevangenissen en concentratiekampen om het leven kwamen. Onder hen bevond zich de toenmalige secretaris van het bisdom, Leo Moonen, die geboren en opgegroeid was in het rectoraat.¹¹

Het Hofke als bedevaartoord

De verering vond vooral plaats op de feestdag van Sint-Antonius van Padua [13 juni] en de Negen Dinsdagen, die gehouden werden in april en mei. Er werden dan 's morgens missen opgedragen in het Antoniuskapelletje. 'En na de heilige Mis trekken de gelovigen gezamenlijk, onder de ruisende

bomen en bij het gekwinkeleer van de vogels door de lommerrijke paden van het Hofke en houden bij elk tafereel even stil voor een kort gebed'.¹² In 1942 werd, naar aanleiding van de toen heersende kou, besloten met ingang van dat jaar de noveen van de Negen Dinsdagen te verplaatsen naar de weken na 13 juni. Hoe groot de omvang van de verering was, is niet geheel duidelijk. Vanuit het rectoraat zullen de gelovigen vaak naar het Antoniushofke getogen zijn. Toch was het Antoniushofke bekend in geheel katholiek Nederland, getuige vier pakken met gebedsintenties uit de jaren 1940-1943, die zich in het parochiearchief bevinden.¹³ De ruime aanwezigheid van de franciscanen in Nederland zal hier wel debet aan geweest zijn.

Op 16 maart 1952 werden vernielingen aangericht in het Hofke. De hoofden van de personages op de Antoniusstaties waren afgeslagen. De pers maakte melding van dit feit, hetgeen ertoe leidde dat de belangstelling voor het Antoniushofke steeg. In juni van dat jaar arriveren drie bedevaarten, respectievelijk uit: Weert [85 personen], Kerkrade-Bleijerheide [30 personen] en Wychen [150 personen]. In 1955 wordt nog melding gemaakt van een bedevaart uit Venray. In deze vier plaatsen waren de franciscanen toen prominent aanwezig. Het lijkt er derhalve op dat georganiseerde bedevaarten vooral door de minderbroeders geïnitieerd werden. In de jaren zestig kwam de kentering. Vanouds bestaande bedevaarten en devotionele praktijken trokken steeds minder deelnemers. Dit ervoeren de franciscanen ook. In 1963 werd de noveen aangekondigd met affiches en in het Limburgs Dagblad. De opkomst bij de eerste dinsdag was goed. 'Vooral het artikel in de krant had bekendheid gegeven. Er waren intenties binnen van buiten Heerlen'. Het volgende jaar werd de Antoniusnoveen, ondanks de grootscheepse publiciteitscampagne in de Heerlense kerken, maar door circa 120 personen bezocht, waarvan het overgrote deel uit de eigen

parochie. In 1965 werd alleen in de eigen parochie nog bekendheid gegeven aan de noveen. De opkomst werd toen nogal ver sluierend bevredigend genoemd.¹⁴ Daarna wordt er in de parochiekroniek niets meer vernomen over de noveen. Pelgrims gaan tegenwoordig niet meer naar het Hofke. Om vernielingen te voorkomen is het meestentijds afgesloten. Niettemin wordt er bij het feest van de H. Antonius soms nog een processie in het Hofke gehouden.

De toekomst van het Hofke

In 1983 werden klooster, kerk en Antonius-hofke overgedragen aan het bisdom Roermond. Het klooster van de franciscanen is in 1995 verbouwd tot appartementwoningen. De kerk staat nog overeind, maar werd in

december 1996 vanwege het geringe aantal kerkgangers en de hoge kosten aan de eredienst onttrokken. Waarschijnlijk zal zij gesloopt worden. Of het Antoniushofke, dat gaandeweg verwildert, eenzelfde lot beschouwen zal zijn? De parochie wil het graag behouden; wellicht in een iets kleinere vorm zodat de staties dichter bijeen komen te staan.¹⁵ De teloegang van het Hofke zou voor Heerlen, dat zich toot met de naam 'parkstad', het verlies betekenen van zowel een stukje cultuurhistorie als een fraai park.

* Het onderzoek naar het Antoniushofke is uitgevoerd in het kader van het project 'Bedevaartplaatsen in Nederland' van het P.J. Meertensinstituut te Amsterdam. Een woord van dank zij hier gebracht aan projectleider drs. P.J. Margry die toestemming verleende voor deze publicatie.

Noten:

1. Wereldheer: geestelijke die niet tot een orde of congregatie behoort.
2. Een goed overzicht van het ontstaan en de ontwikkeling van het rectoraat biedt: R. DIETEREN, W. DE LEEUW, *Vijftig jaar zielzorg rond de mijn* [Heerlen, 1960].
3. Negen Dinsdagen: de negen dinsdagen zijn een noveen [novena = negen dagen] ter ere van Antonius van Padua. Gedurende negen opeenvolgende dinsdagen worden religieuze oefeningen, gebeden e.d. verricht. De deelnemers aan de noveen vereren op die manier de H. Antonius, maar bidden tevens dat zij op voorspraak van hem bepaalde gunsten verkrijgen.
4. GA Heerlen, PA HH Martelaren van Gorcum, inv. nr. 185: *Grote noveen van de negen dinsdagen ter ere van den grooten wonderdoener den H. Antonius van Padua* [Heerlen 1935].
5. Idem, CAJETANUS REIBER ofm, 'Ten geleide', in: CUNIBERTUS SLOOTS ofm, *Sint-Antonius van Padua. Speciale uitgave verzorgd voor het 'Hofke van Sint-Antonius van Padua'* [Venray, 1953, 5e verbeterde druk], 7-8.
6. Idem, inv. nr. 4, aantekening 17 juli 1938. Informatie over het Hofke is ook te vinden in de Persdocumentatie [GAH], rubriek 11, doos 18.

7. Idem, inv. nrs. 18 en 23. In hun brief van 24-2-1915 gaven B en W van Heerlen de paters verlof in de tuin van hun klooster een begraafplaats in te richten. Op 28-1-1980 besloot de gemeente Heerlen het kloosterkerkhof te sluiten. In de loop van 1980 werd het kerkhof geruimd en werden de graven overgebracht naar de algemene begraafplaats aan de Imstenraderweg.
8. *Limburgsch Dagblad*, 30-4-1938
9. *Limburgsch Dagblad*, 17-12-1938.
10. GA Heerlen, PA HH Martelaren van Gorcum, inv.nr. 273. De staties kostten resp. 948, 765 en 645 gulden.
11. Dit monument is – ten gevolge van zijn verborgen ligging? – niet opgenomen in Jos Krülls artikel 'Oorlogsmonumenten in Heerlen en Hoensbroek', *LvH* 49 [1994] 115-119.
12. Zie noot 5, p. 7-8.
13. GA Heerlen, HH Martelaren van Gorcum, inv. nrs. 186, 187, 188 en 189.
14. Idem, aantekeningen 5-5-1964 en 11-5-1965.
15. Recent besteedde het weekblad *De Trompetter* aandacht aan het Antoniushofke. Zie: CAROLIEN BEAUJEAN, 'Heerlenaar vecht voor behoud van Antoniushofke', *Weekblad De Trompetter*, 29-1-1997.

Signalement

Het kolenvervoer in Limburg,

Door Rob Zwaak, Heerlen 1995. 52 blz. ISBN 90-5575-105-7.

Uitgave in eigen beheer, prijs: f 33,00.

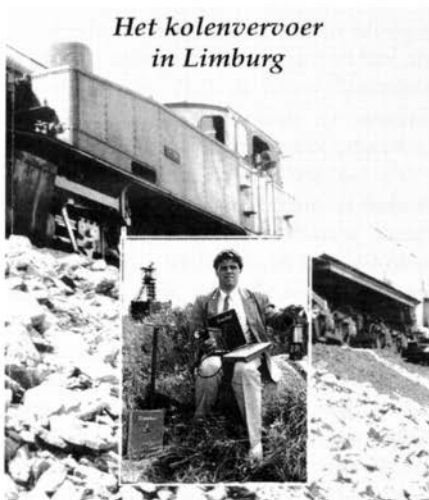

Het is al bijna twee jaar geleden dat dit fotoboekje van de persen rolde. Bij de laatste tentoonstelling van het Stadsarchief / Thermenmuseum 'Onder Stoom, een beeld van 100 jaar spoor en de mijn in oostelijk Zuid-Limburg' kwam dit boek onder mijn aandacht. André Weijts die al jarenlang foto's en documentatie verzamelt over het Zuid-Limburgse spoor-, tram- en mijnwezen, waarschuwde de samensteller van de tentoonstelling om de onderschriften van foto's niet als documentatie voor de tentoonstelling te gebruiken. En inderdaad, na kritische beschouwing blijkt dat het de kwaliteit van het boekje ten goede gekomen zou zijn als Zwaak zich beter had georiënteerd op het onderwerp.

De technische informatie, dateringen van foto's, serienummers van locomotieven, namen van machinisten weet Weijts moeiteloos uit zijn documentatie aan te vullen en te verbeteren. Daarnaast wordt al in de inleiding foutieve historische informatie overgedragen [bijvoorbeeld: 'de SM-mijnen werden in het begin van de jaren zeventig gesloten', terwijl velen zich nog goed herinneren dat alleen de Emma na 1970 is gesloten]. Van de aanschaf van wat een leuk kijk- en leesboek zou moeten zijn en dan ook nog voor die prijs, heb je dan al gauw spijt, zeker als je ook nog geconfronteerd wordt met foto's die totaal niet met het kolenvervoer te maken hebben. Een matige druk kwaliteit en slecht Nederlands [bijvoorbeeld op p. 27: 'Frans Gosselaar is verzamelaar van treinen' of p.14: 'De namen zijn

helaas niet bekend op de foto'] versterken dat gevoel. De eerste 'fout' staat al op de omslag: de stoomlocomotief SM 21 staat spiegelverkeerd afgedrukt. Daarna is er vanaf de inleiding bijna op elke bladzijde wel iets te verbeteren en/of aan te vullen. Daarbij zitten nogal wat zaken die Zwaak met wat beter kijken naar zijn originele foto's had kunnen voorkomen. Zo dateert hij een foto op p. 16 in 1959, terwijl op de fabrieksplaat het bouwjaar 1960 is te lezen, een foto bij de Laura op p. 18 is in werkelijkheid bij de Julia genomen en een foto op p. 42 is nooit uit 1960 [ca 1935!]. De rijrichting van de trein op p. 31 is net andersom en de foto op p. 39 boven kreeg door een verkeerde interpretatie 'ON. Carlocomotieven' als typering [de zes machines zijn van het fabrikaat O & K, Orenstein & Koppel].

Gelukkig leverde André Weijts ons een zeer uitgebreid commentaar op het boek, dat bij het bibliotheekexemplaar van het Stadsarchief is gevoegd, zodat het boekje toch nog

enigszins als informatiebron kan fungeren. Wie zijn eigen exemplaar wil opwaarderen, mag altijd een kopie van dat commentaar komen maken! Samenwerking met Weijts zou Zwaaks boek geen kwaad gedaan hebben en meer en betere foto's hebben opgeleverd. Daarbij zou het thema kolenvervoer beter tot zijn recht zijn gekomen. Nu komen locs en wagens van bepaalde mijnen, ketelwagen- en steentreinen, treinongevallen, vuurloze stoomlocs, spooronderhoud en aanleg en opening van mijnspoor niet of nauwelijks aan bod.

R. Braad

De onvermijdelijke afkomst?

Door A.P. Versteegh. De opname van Polen in het Duits, Belgisch en Nederlands mijnbedrijf in de periode 1920-1930. Hilversum, Verloren, 1994. N.W. Posthumus Reeks 111. ISBN 90-6550-398-6.

Pien Versteegh studeerde economische en sociale geschiedenis aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen. De studie verscheen eerder als haar proefschrift. Voor de kennis van de ontwikkeling van ook de Nederlandse mijnstreek in relatie tot de aangrenzende mijnbouwgebieden biedt het boek vele waardevolle gegevens en wetenswaardigheden. Het waarom van de migratie van de Polen naar voor Nederland vooral de O.N.-mijnen, de socialisatie en assimilatie van de Polen is onderwerp van onderzoek.

Voor het eerst wordt niet alleen naar de gebruikelijke migratiegegevens gekeken, maar vanuit sociaal-economisch perspectief op bedrijfsniveau de assimilatie van de migranten beschouwd. Daarbij werd niet alleen gezien welke houding de 'ontvangende partij' tegenover de migranten innam, maar ook hoe de eerste generatie Poolse mijnwerkers zich vestigde en in hoeverre zij zich aanpaste. Aanpassingen aan het arbeidsproces, beklede functies, het verenigingsleven, alles wordt in overzichtelijke tabellen en heldere tekst uit

de doeken gedaan om antwoord te kunnen geven op het onderwerp van de dissertatie: in hoeverre is er een verband tussen de territoriale afkomst en de positie in bedrijf en maatschappij?

Jammer genoeg lijkt mij de onderzochte periode, de jaren twintig, wat te beperkt om tot een goede analyse te komen. Daarnaast is alleen steekproefsgewijs de populatie Polen van de Oranje Nassau-mijnen onderzocht, een steekproef uit een steekproef dus. Bij de presentatie van de conclusies confronteert Versteegh ons daarom met niet al te spectaculaire bevindingen. Bijvoorbeeld: de Poolse mijnwerkers werden vaker voor geschoold werk aangenomen dan de mijnwerkers van Nederlandse komaf. Wat me in de conclusies opvalt, is dat daarin de drie mijngebieden met elkaar worden vergeleken, zonder dat daarbij is gekeken hoe bijvoorbeeld de mijn-directies en autochtone bevolking in de Euregio als totaal op Poolse migranten hebben gereageerd. Hoewel de auteur lovenswaardig uitgebreid archiefonderzoek heeft verricht, stel ik toch vraagtekens bij de degelijkheid ervan. Belangrijke Heerlense bronnen, als de bevolkingsregisters, de gemeentelijk archieven, politieregisters en persdocumentatie over Poolse verenigingen zijn bij het gemeentearchief in Heerlen niet geraadpleegd. Deze hadden beslist belangrijke aanvullende gegevens opgeleverd op de sociale status van de Polen. De onzorgvuldigheid van werken blijkt bijvoorbeeld uit voetnoot 97 op p. 176: 'Verslag van de toestand van de Gemeente Heerlen 1920-1929. Het jaarverslag 1930 was niet voorhanden, vandaar dat de cijfers uit 1929 genomen zijn', terwijl in het Heerlense Stadsarchief zelfs twee uitleenexemplaren voorhanden zijn! Toch levert het boek voldoende materiaal om – zoals ook de auteur als noodzakelijk aan geeft – een doorstart te maken naar verder en breder onderzoek op het onderwerp van de dissertatie en naar andere allochtone bevolkingsgroepen.

R. Braad